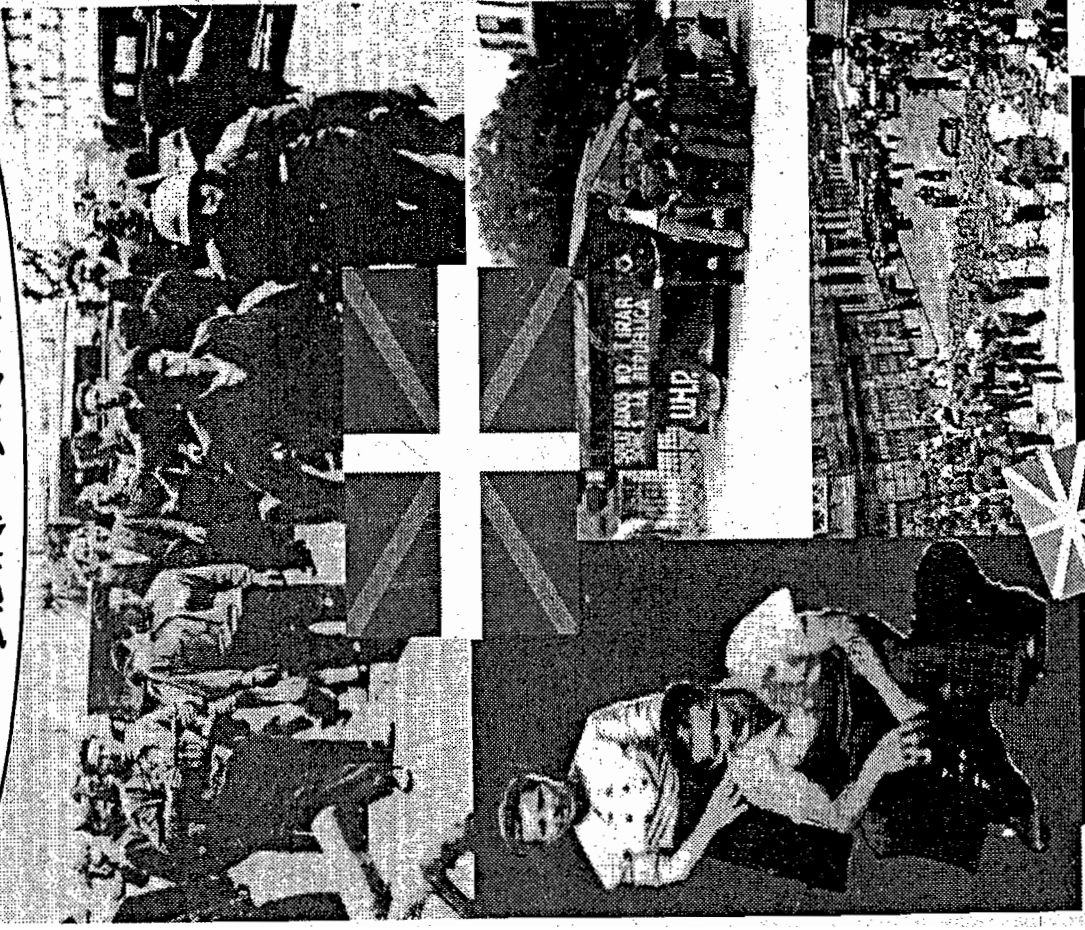

ALTXAMENDU FAXISTAREN 60. URTEURRENA

**DONOSTIAKO HERRIAK
BIZIRIK DIRAUI!**

HERRI

BATASUNA

DONOSTIAREN DEFENTSA FAXISMOAREN AURKA 1936ko uztaila

"Hona mundua menperatzeaz egon densa,
herriek azken hitza izan dute, ordea.
Hala ere, ez dezala inork garaiz kanpo garaipena ospatu.
Izan ere, piztitzar zikina sortu zuen sabela
amankorra baita oraindik ere".

BERTOLT BRECHT

Donostian altxamendu faxista gertatu eta ondorioz herritarren defentsa antolatuta zela 60 urte pasa diren honetan, hainbat eta hainbat donostiar larritu zituzten zoritxarreko gertaera horiek ezabatu nahian temati dabil historia. Milaka familiak Donostiatik alde egin edo erbestera egin behar izan zuten, eta beste askoren senitarteak, gehiegirenak, fusilatu egin zituzten edo bestela, borrokan hil ziren beren lurra matxinatutako militarren aurka babesten ari zirela.

Eguno ikuspegitik gerra haren ondorioak txikiagozten saiatzen direnei garailleen bandoaren, frankistarena hain zuzen ere, apologia egiten ari direla leporatu dakieke. Hirian gerra bukatua zela, hirureundik gora donostiar fusilatu, urkatu edota garrotez hil zituzten, beren ideengatik mendeku edo errepresalia gisa. Laurendik gora miliziano eta gudari donostiarrek bizia galdu zuten gudu-zelaian, Irungo frontean hasi eta Artxanda eta Balmasedako azken borroketaraino, 1936ko uztaileko azken astean Donostia babesten hildakoak ahaztu gabe.

Donostiarren erdiak hiritik alde egin zuen irailaren 13a baino lehen, Lasarte eta Altzatik hurbiltzen ari ziren zutabe militarren beldurrez. Bilbo, Santander eta Oviedo erori eta gero, ihesean jarraitu zuten haretako askok exodo amaigabea. Iparraldean edo Estatu frantziarrean arriskutik kanpo zeudela uste izan zutenean, Madril eta Parisen arteko hitzarmenek ihes eginarazi zieten berriz ere, frantziar agintariek prestatutako konzentrazio-esparruetan sar ez zituzten. Eta, historiak zorigaitz honekiko errukirik ez bailuen, 1940ko ekainean Hitlerren tropak Europan barrena hedatu zirenean, oinaze gehiago pairatu behar izan zituzten.

Donostiar hauen guztien oroipena, ezezagunak gehienetan, saihestezinako eginbeharra dugu. Polloe, Hernani edo Derioko hormetan, El Dueso, Saturraran edo Puerto de Santa Mariako karteletan, Otxandio edo Etbarko fronteetan, Gurs edo Mauthausengo konzentrazio-esparruetan suutsitu egin zituzten, faxismoaren aurka egiteagatik. Ideal horren alde borrokatu eta bizi izan ziren, ideal harengatik bizia galdu zuten.

Gaur, berdintasunaren, justiziaren, gure herriaren independentziaren edota duintasunaren aldeko borrokan zihardutela, bidean gelditu zirenei eskaini nahi diegu gure oroipen hunkitua. Gure omenaldi handiena, oraindik ere lortzeke ditugun helburu horiek lortzeko, haiek urratu zuten bideari lotzea dugu.

ALTXAMENDU MILITARRAREN AURRETIKOAK

1936ko uztailean Euskal Herriko gainerako herri garrantzitsuen antzeko itxura zuen Donostiak, begien bistako salbuespen batzuk salbu. Gipuzkoako hiriburuko gizarte-osaketak, eta hautakundeetako emaitzek ere, altxamendua Gasteiz edo Iruñean bezelakoa izango zela iragaritzen zuten. Azken erroldak, 1934ko abenduan egina, 85.510 biztanle zeudela zioen.

Hala eta guztiz ere, baldintza ezberdinek bat egin izanak, Donostiak Mola jeneralak, Estatuan matxinadaren buru nabarmena zenak, espero izan zuen baino luzeago Errepublikari leial eustea ekarri zuen: besteak beste, matxinatuen barne-desadostasunak, alderdi errepublikar eta abertzaleak Errepublikararen alde irmo egin izanak, eta batez ere, Loiolatik zetozen militarren aurrerako bidea geldiaraztea lortu zuten ehundaka gazteren ausardiak.

Altxamendua hasi aurreko astetan, bazegoen Donostian haren susmoa. Batzuek, gertakari haietako ondorio odoltsuak izango zituzten bildur ziren eta besteek, berriz, gauzak bere onetik aterako ez zirela espero zuten. Euskal Herriko gainerako herrietan bezala, sekulako aldea zegoen kontserbadoreek (EAJ), Herri-Frontearen aldekoek (EAE-ANV, PCE, PSOE, IR eta UR) eta anarkistek (CNT) matxinadak izango zuten arrakastaz zuten usteaz. Ez gatazka hasi aurretik soilik, baizik eta euskal lurraldeetan gerrak iraugo zuten 11 hilabete eskaseta ere.

EAJri dagokionez, 1936ko uztailearen 18an bere diputatueterik bik bakarrik (Manuel Injujo eta Jose Mari Lasarte) eta beren kabuz ari zirela, ohar bat eman zioten Gipuzkoako gobernadore zibilarri ondokoa esanaz: "matxinadak lortu nahi duen helburua edozein delarik eta daukaten laguntza daukate, guk, demokrazia gisa, herri-subiranotasunaren legezko adierazpena den Errepublikaren alde azaltzen gara. Ez zaigu ajola joera bakoiztera bildu direnen abizena, ezta demokrazia erregimen gisa eta Errepublikako gobernu-sistema gisa defendatzeko gurekin batera borrokan ari direnena ere". Telesforo Monzon, matxinatutako militarren aurka Donostian gogorren aritu zena, EAE-ANVrekin batera lan

egitearen eta matxinatuen aurka armak berehala hartzearen alde agertu zen.

Ohar hau salbuespen izan zen, Avelino Barriola eta José Arteche, GBBko kideak, (jeltzaleen Gipuzkoako erabakitze organu goren), matxinatutako militarren alde egitearen aldeko agertu baitziren nabarmen. Halaber, Injujo eta Lasarteren adierazpenak ezeztatu eta "gertakariari zai" zeudela zioen oharra igorri zuten EBBk Donostiatik bertatik. Abuztuaren 6rarte, Donostiako borrokalde guztiak gertatu eta gero, ez zien EAJko GBBk bere kide guztiak agintari errepublikarren esanetara jartzeko ageriko deia lutzatu. Araba eta Nafarroan Franco eta Mola buru zituen estatu-kolpearen alde egin zuten jeltxideek.

Telesforo Monzón

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

EAJk agerpen politikoa nabarmena zuen Donostian zein Gipuzkoan. Donostiako egunkariaren bidez iritzi-publikoaren zati handia kontrolatzen zuen. Bata *El Pueblo Vasco* zen, Rafael Picabearena, bere burua independentietzat azaltzen bazuen ere, jeltzaleen ildoari estu lotuta zegoen. Bestea, José Lekarozek zuzentzen zuen *El Día* zen, jeltzalea argi eta garbi.

Jagi-jagi eta EAE-ANVk bazuten agerpenik Donostian, nahiz EAJk adinako ahalmenik ez zuen. EAEren buru nabarmena José Imaz zen, honek Donostiako udaleko alkateorde zela elkartasun-ekintza bat burutu zuen, baina Espainiak inperio gisa zuen ezinbesteko helburuan oraindik sinisten zuten beste zinegorziak, ez zuten berarekin bat egin. Behin batean, udalbatzak Abd el Krim Rifeko buruzagiar zoriön-telegrama igor zekion saiatu zen. Hau su ta gar borrokatu zen espainiar kolonia-tropean aurka, Marokotik berezitate islamiar errepublika bat sortu asmoz.

Herri-frontearen aldekoen artean, indar txikia zuen Alderdi Komunistak Donostian. Rafael Marín Cabezas udal-langilea izan zen hirian sortuko ziren aurreneko zelulia. komunisten eragilea. Erakundea gaztea zen, Alderdi Sozialistakako bereizketa batetik sortu berrina, baina primeran antolatua zegoen taldeetan. Halaber, Donostiako altxamenduaren berri gehier zutenak izan ziren, hiriko falangean zenbait 'sator' sartzea lortu baitzuten eta horri esker faxisten altxamenduaren aurretiko lan eta xehetasun ugariaren berri izan zuten.

Ricardo Urondo, Donostiako Musika-Bandako kidea zen *Eizkadi Roja* aldirikaniko zuzendaria. Jesús Larrañaga, José Asarta, Jesús de Miguel edo Juan Gilloto bezelako pertsona ezagunak Gipuzkoako PCEn zeuden jada 1930n.

PSOEek ez zuen indar handirik Donostian, baina bai agerpen adierazgarria. 34eko urriko iraultzan kement handia erakutsi zuten eta diotenez Donostiako taldea Indalecio Prietoren ildo moderatu berekoa zen. PSOEko buruzagiak Gipuzkoako hiriburuan, Guillermo Torrijas eta Antonio Huerta ziren.

Donostia Loiolatik erasotzen saiatzen ari ziren lehenbiziko militar-taldeak geldiarazteko giza-ahaleginik handienak CNTk egin zituen. Larramendi kalean zuen honek Donostiako egoitza nagusia. Garaiko kronisten arabera Pasaia eta Trintxerpe ziren beren feudoak eta Donostian agerpen oso xumea zuten anarkistek. Halere, urte batzuk beranduago, frankisten aldeik egindako gatazkaren Historia batek (zalantzaugarrikoa beraz) CNTk Gipuzkoan 1500 militant zituela, eta PSOEek eta PCEk, aldiz, besteuna afiliatu zituztela zioen.

Donostiako errepublikarrak erabateko gainbeheran zeuden, beren baitan agertzen ziren joera ezberdinengatik nagusiki. Lehenago, hiriko botere faktikoetan indartsuenetakoak izan ziren, *La voz de Gipuzcoa* egunkariaren laguntza izan baitzuten betidanik. Hala eta guztiz ere, Fernando Sasiain zen. Donostiako alkate 1936. ean eta 'errepublikar federalak' izeneko taldekoa zen. Fermín Yarza, Afrikako iparraldeko altxamendua gertatu zenean Gipuzkoako Herri-Fronteko lehendakaria zena, *Izquierda Republicana* alderdikoa zen.

La voz de Gipuzcoa Donostiako errepublikarren ohiko bozgorailua izan zen eta, azken garaian batez ere, euskal nazionalismoa borrokatzeko erabili izan zen. David Casares, Fernando Blanco eta Máximo García Venero izan ziren zuzendariak. Akziotan banatutako elkarte bat zen egunkariaren jabea eta Juan Usabiaga ministro erradikal ohiarena zen akzio-multzo handiena. Manuel Andrés Casaus, *La Prensa* izeneko arratsaldeko egunkariaren zuzendaria, Donostiako errepublikarren buruzagien artean

karisma gehien zuenetakoa izan zen. 1930eko abenduan axilotu egin zuten Okendo kaleko Gobernu Zibilarri eraso egiten saiatzeagatik. Aurrena *Unión Republicana* kokide izan zen eta *Acción Republicana* gero. Altxamendua baino urte batzuk lehenago, Nafarroako Gobernadore Zibila zela, ez zen karlisten militarizazioa eta borroketarako prestakuntza geldiarazteko gauza izan. Gero, Segurtasunerako Zuzendari Nagusia zela, atentatuan hil zuten falangistek Donostian.

Matxinatuak dagokienez, hain izendegian eta falangistek, karlistek eso faxistek egin zuten apologian sardendu nahi duenak, Donostia erori osteko egunkariak irakurri besterik ez du. Hain zeuden pozik lortutako ospilarekin, ezen kale-bazter guztietako hormetan beren izenak idazten baitzituzten. Donostiar peto-peto atzerakoienak Francoren alde egin zuten eta beren izenak oraindik irauten dute iharduera politikoa.

Altxamendura iritsi ahal izateko, abiadura eta indar ezberdinekin trebatzen jardun zuten aurreko hilabeteetan Donostiako eskubitarrek. María Cristina Hotelean bertan, altxamendua baino lehenago iritsi ziren hainbat bezero zegoen. Hauek arma ugari zeuzkaten eta buruzagi militarren aginduen zai zeuden.

Goardia Zibila, matxinadaren baloreen alde nabarmen agertu zen erakundea. 13. tertziorekin bidez zegoen Donostian. Borrokaldiria hasi eta hiru hilabetera tertzio honi buruz egindako azterketa baten arabera, Donostian kantonatutako goardia zibiletatik 176 Francoren armadara pasatu ziren, eta 97k errepublikarren aldean segitu zuten. Hildakoei dagokienez, faxistek 14 goardia hil zituzten, errepublikarrek, berriz, bakarrik, guztien artean 62 desagertu zituzten.

Saturmino Bengoa Muruzabal zen Goardia Zibilaren burua Donostian. Errepublikari leial eutsi zion, mikelteen arduraduna en Lasheras bezalaxe, eta hala jakinarazi zioten 1936ko uztailearen 19ko igande goizean León Carrasco Gipuzkoako Gobernadore Militarri. (Beren leialtasunaren ondorioz mikelteen banaketa agindu zuen Francok 1937ko abuztuaren 13an, "Mugimenduko Nazionalaren etsaiekin batera zuzeneko eskahartzeari zateagatik"). Saturmino Bengoaren atxikimendua 1936ko urrian saritu zuten, Autonomi Estatua onartu ondoren sortu zen *Erziziaren* komandante-buru izendatuz.

Matxinatuak karlisten laguntza izan zuten hasieran. Donostian zuten indarra ez zen funtsean oso handia, EAJ militante karlista zahar asko bere erakundera erakarritz joan baitzen. Halere, 1935eko abuztuaren mila erreketek elkartu ziren iada ez dagoen Urumea pilotalekuen egin zen mitin batean.

Agustín Tellería zen erreketen burua. Altxamendu-aurreko urteetan matxinada prestatuz joan ziren. Honakoa zioen 1937ko uztailearen 28ko *El Diario Vasco* Gipuzkoako erreketeez: "beti zeukaten mutikoak prestatzeko ezkutuko zelairen bat edota aparteko sotoren bat. Itxuraz txistua jo eta espata-dantzaz antzen ziren; egitan, instrukzioa ikasten zuten". Donostiako erreketek hainbat tokitan bildu ziren uztailearen 18ko gabeaz, besteak beste, Artzain Onaren katedralean, Loiolako koarteleko militarrek agindu zieten arma-kargamendu baten zai. Hau, ordea, ez zitzairen sekula iritsi. Entzute handiko bi karlista izan zituzten agintari militar gisa: Mario Mustena eta Pedro Baselga hain zuten ere. Erreserbako militar hauek Primo de Riberraren kolpean (1923) parte hartu zuten.

Falangistek ehun bat kide zituzten Donostian. Miguel Revilla zen beren burua eta herrialdekoa Manuel Aizpurua. Donostiako falangisten artean Manuel Carnión zen ezagunenakoa. Hotel baten jabea zen eta 1934-eko irailean tiroz hil zuten. Errepresalia gisa segurtasuneko arduradun errepublikar bat hil zuten, hau ere donostiarra. 1936ko uztailearen 15ean, Calvo Sotoloren omenez Artzain Oñean

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

egin zen hileta eta gero, beste falangista bat hil zuten tiroz: Manuel Benús 17 urteko gaztea. Armadako buruzagia eta *el Diario Vasco* idazlea zuen aita. Falangisten egunkariak *La Noticia* zuen izena eta bizialdi laburra izan zuen Donostiako kaleetan. Falangista izateaz harro zegoen Zacarías del Pozo zen jabea.

Prentsari dagokionez, *El Diario Vasco* biltzen zuen hiriburuko gizarte atzerakoiena. Ramón Sierra monarkiazale faxista zen zuzendaria. Egunkariaren arduraduna Eduardo Brunez zen, *Derecha Vasco* izeneko alderdikoa, Joaquin Churrucua edo Jorge Sarrústegirekin batera. Alderdi honek lotura estua zuen Espainiako CEDA eta *Renovación Española* alderdiekin. Uztailearen 18an berri bitxi bat argitaratu zuen lehen orrialdean: "Bihar eguraldi ona". Matxinadaren data zehatza ez zekiten karlista, militar eta zibilei zuzendutako kodea zen hori eta, ondorioz, agintari errepublikarrek egunkaria itxi zuten berehala, jarraian *Frente Popular* egunkaria inprimatuko zelarik bertako lantegian.

Talde hauek instrukzio-arduradun bana zeukaten, arduradun horiek ofizial militarren parekoak zirelarik. Juan Miguel Servet kapitaina zen Donostiako erreketen aholkularia; Miguel Lehoz García artilleriako tenienteak falangistak prestatzen zituen; Manuel Dapena kapitain erretratua, berriz, *Renovación Española* gazteen gidaria zen eta Pedro Chillida, infanteriako kapitaina, Donostiako *Derecha Vasco* kideen burua.

Aginte-hutsune batzuk bazituen ere, matxinada primeran prestatuta zegoela frogatzen zuten Donostian aurretiaz egindako bilera batzuek. Hauen helburua altxamenduak arrakasta izan ondoren, kargu publikotarako izendatuko zituztenen zerrendak egitea zen.

36ko uztailearen hasieran, ondokoak bildu ziren zerrenda hauek egiteko: Lehoz tenientea Armadaren izenean, Joaquin Churrucua *Renovación Española* izenean, Antonio Arce *Comunión Tradicionalista* izenean

Armak herriarentzat

eta Jesús Iturrino falangearen orde. Hurrengo bileran Miguel kapitaina agertu zen, Molaren konfiantzazko gizona bera. Bilera hau Torrubiako Kondearen etxean egin zen.

GAU LUZEENA

1936ko uztailearen 18ak, larunbata, Atotxako Zelaian egiten ari zen X Euskal Asteak girota behar zuten. Ekitaldian Baztan eta Zuberoako dantzariak zeuden, baita aizkolariak, harrjasotzaileak eta palankariak ere. Halere, eguneroko politikaren gorabeherak hurbildik jarraitzen zituztenak, agintari errepublikarrak bereziki, kezkatuta zeuden Melillatik matxinadari buruz iritsi zitzaizkien berriak zirela eta. Militarren estatu-kolpeari buruzko esamesak hor-zehar izugarri hedatu ziren azken asteetan eta matxinadak susmo hortek baieztatu zituen. Honela bada, Atotxako ekitaldia oharkabean egin zen.

Dena den, agintari errepublikarrez eta inguruko jendeaz kanko, lasaitasuna zen nagusi Donostian. Ixura hori ematen zuten arren, Loiolako koartelean kantonatutako ofizial eta soldaduak (700 soldadu) alerta-egoeran eta militar agintari zorrotz baten agindupean zeuden aurreko gauetik. León Carrasco Amilibia zen 3. zenbakiko Artilleria Astuneko erregimentuaren komandante militarra eta burua. Molak berekiko zuten konfidantza ukatu egin zion, Altxamentuari buruzko aurretiko bileran kezka adierazi zizkiola eta. EAJren ingurukoa zen hau eta agintari errepublikarrek altxamentuaren alde egingo zuela ueste izan zuten. Honen ordeez, José Vallespín Cobian teniente koronela eta Zulatzaileen bataloiko burua, izan zen matxinadaren benetako buruzagia. Hau, Loiolako bertako txalet batean bizi zen familiarekin.

Hilaren 18 horretan zehar heldu ziren berriak guttiz kezkaigarriak ziren. Gasteizen eta Inuñean arrakasta izan zuten altxamenduak eta militarrek Estatuko beste toki batzuetan ere matxinatu egin zirela jakin zen: Sevilla, Burgos, Valladolid eta Zaragozan, hain zuzen ere. Horregatik, alderdi komunisten eta nazionalisten egoitzak pil-pil betean zeuden, baita UGT eta CNT sindikatuena ere. Eguerdian, hurrongo egunerako greba orokor deialdia luzatu zuten Herri-Fronteak. Gauzak argi gera zitezten, matxinatuak nagusitu egin zirela eta "astelehenean lanera ez zihoaizenak kaleratu egingo zituztela" jakinarazi zuten 18an bertan Sevilla iriatziaren bidez Queipo de Llano jeneral matxinatuak.

Komunikazioak eten egin ziren eta egunkarietako teletipoek ere lan egiteari utzi zioten. Berriak lortzeko modu bakarria irratia izan zen. Gobernazio Ministerioak kontrolatuta zeuden hauek, hortaz, berri ofizialak eman zituen soilik. Donostiara etorriak ziren turista ospetsu askok, buruz-buruko istiluen beldur, beren enbaxada eta kosuletxetan babestu ziren. Kosuletxe ingelesak hiru autobus antolatuta zituen berehala, Donostian zeuden ingelesak Hendaiara eramateko, eta honek jendea gehiago kezkatu zuen.

Honela bada, nahaspila zen nagusi. Alderdi errepublikarretako buruzagiak eta Fernando Sasiain, Donostiako alkatea eginahalak egiten ari ziren Jesús Artola Gobernadore Zibilarrengandik informazioa biltzeko, eta, batez ere, Loiolako koartelean kantonatuta zegoen troparen egoeraren berri jakiteko.

Koartelamentua zorrotza izan zen Loiolan. Donostian barrena egiteko zai zeuden ofizial faxisten jarduna hurrongo egunetako gertakizunak ahal zen neurrian prestatzea zuten helburu, bereziki, Donostia hilaren 19an hartzeko.

19an bertan, kalez jantziako 30en bat lagun iritsi ziren koartelera, Eduardo Bustingui buru zutela, eta Amon Inbas sargentoarengana eta José Rodríguez tenientearengana jo zuten militarrez jantzi zitzaizten. Bidebietetan, uztailearen 19an egitekoa zen tiro-lehiaketa batean parte hartzekotan, aurreko egunean iritsitako militar asko zegoen koartelean.

Koarteleko patioan "Donostia gurea, gora Espainia!" zioten kartel batzuk agertu ziren. Gau

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

horretan, koarteleatik hurbil pasa ziren Loiolako guztiak atxilotu eta ziegatara eramán zituzten.

Donostian gertakizun honen berri ez zekiten arren, susmoa bazeukaten. Esames ugari zabaldu zen, bereziki Nafarroatik Gipuzkoara hantbat zutabe abiatu zirela ziotenak. Horregatik, donostiar karabinari talde bat bidali zuten Gobernadore Zibilaik Herminio Fernández gidaritzapean, Nafarroako Bera herriko ingurua miatu zezaten. Arratsaldeko azken orduan Donostian ziren berri ere, eta beren txostenean egoera ohi bezalakoa zela esan zuten. Gobernadoreak ez zen pozik gelditu berri honekin (edo Fernández leialtasunarekin), izan ere, gau horretan bertan beste karabinari eta mukelete talde bat bidali baitzuten Enderlatsako zubira.

Estatu espainoleko bizi-tza politikoko eta sozialeko hamarmaka pertsona ospersuk eta familia entzutelek uztailearen 18an Hendairanzko muga zeharkatu izanak ere esamesak hedatzen lagundu zuten. Alde egin zutenen artean José María Gil Robles, CEDAko buruzagia bera zegoen. Herriaren susmoak bazeukaten zertan oinarritua. Nola zitekeen irratia erabateko normaltasuna aldarrikatzen zuten bitartean, orduko gai politikoko gehienak gidatzen zituztenek herria presaka uztea?

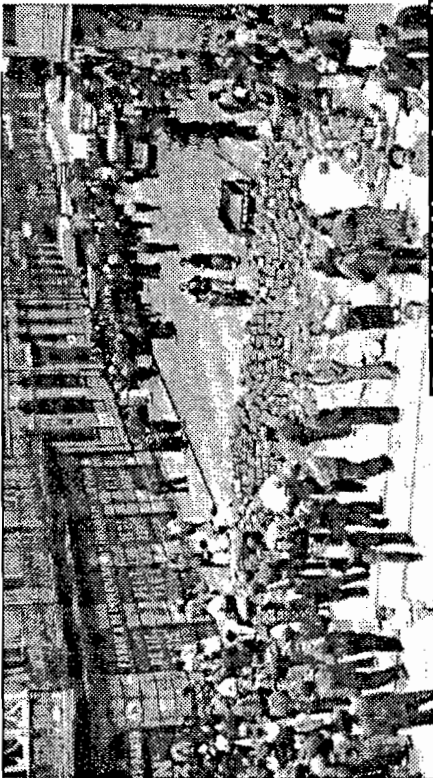
Uztailaren 18ko arratsean, sindikalista talde batzuek Donostiako arma-dendak erasotu zituzten, orduarte ez zeuzkaten armak eskuratzearren. Egun batzuk beranduago gauza bera egin zuten EAJko zenbait kidek, Artzain Onaren elizan Donostiako altxamenduak porrot egin zutenen karlistek utzi zituzten armekin. Elizako sakristauak, Navarrazek, jakinarazi ziren jeldideet bertan armak eta munizioa zegoela, gehienak alemanak eta italiarrak. Hauek hartu eta Azpeitiara eramán zituzten. Donostiako sozialistek ere, Eibarko aldeari esker, arma gutxi batzuk lortu zituzten 18 horretan bertan.

Orduak aurrera egin ahala, altxamentu militarra larria zela egiaztatzen joan zen. Orduerako CNTkoek barrikada bat egin zuten Egian hare-zakuz, militarrek Donostian barrena hedatzen saiatu ezkerro geldiarazteko. (Loiolatik Donostiako erdialdera joateko Amara Berri barrera doan egungo bidea ez zegoen orduan. Auzo horretan Urumearen alubioi batek sortutako padura zabala besterik ez zegoen eta. Hortik beharrean, Ametzagainako Muinotik egiten zen bidea).

Arratsaldeko azken orduan egoera zertan zen jakin ahal izan zen Gobernadore Zibilaren eta indar armatu eta poliziaen arteko aurreneko elkarizketei esker. Gehienek Gobernu errepublikarri leialtasuna zin egin zuten, baina hau egoeren araberakoa zela zirudien. Asalto-indarrek, Goardia Zibila eta Karabinariak laguntza eskaini bazuten ere, erdi mailako agintariak zalantza adierazi zituzten. Donostiako udaltzainen atxikimendua erabatekoa izan zen Antonio Vivar beren burua eta agenteren batena izan ezik. Adibidez, Emilio Cordero, María Cristina Hoteletik biztanleria zibilaren kontra tiro egin zuenetakoa.

Ordu horietan ere, egoeraren azterketa zehatzagoa egiten ari ziren Gobernu Zibilean. Donostiako alderdi errepublikarretako agintariak beren atxikimendua adierazi zuten, baita zenbait zinegotzik eta Lizaga Aldundiko lehendakariak ere. Gauko azken orduetan Mariano Menor Nafarroako gobernadore zibila iritsi zen handik ihesi. Molaren altxamenduari buruzko azken berriak zekartzan eta ordurarte susmoa zena baieztatu zuten: Nafarroako Goardia Zibilaren komandantea fusilatu egin zutela Errepublikari leial agertu zitzaiziolako.

Errepublikarren atxikimendua eta herriaren presioak gorabehera, Jesús Artola gobernadore zibila ez zuten León Carrasco gobernadore militarrengandik populazioa lasaituko zuten adierazpen argirik lortzen. Agintari errepublikarrek ez zekiten orduerako Domingo Batet jenerala Carrascoekin

Barririkadak Urbietan - Larramendin

harremanetan jarri zela. Jeneral hau VI Dibisio Organikoaren burua zen, Burgosen basea zuena eta barnuti honi zegokion Donostia. Carrascok altxamenduari hasiera emateko keinutzat ulertu zuen elkarrizketa; baina guztiz aurkakoa zen, Burgosko jenerala, batere laguntzarik ez zuela, Molaren aldarrikapena indargabetzen saiatzen ari baitzen. Batet Carrascorekin elkarrizketatu eta gero, atxilotu eta 1937aren hasieran fusilatu egin zuten Errepublikari atxiki izanagatik. Carrasco, aldiz, Bateten mezu horrezaz baliatu zen Herri-Fronteko agintariekin gau horretan izan zuten bileran, eta goi-mailako agintariei presio egiten ari zela esan zuen.

Gobernadore zibilari egin zizkioten bisiten artean, garrantzi handia izan zuen Augusto Pérez Garmendiarenak, herriaren babesa antolatzeko garaian. Estatu Nagusiko komandante honek Oviedon zuen lanpostua baina Donostian zegoen oportetan, eta Errepublikaren aginduetara jarri zen berehala. Loiolan koartelatuakoen zalantzak eta indar polizialen adorerik eza zirela eta, indar leialen jeneral izendatu zuten berehala.

Goizaldean, Gobernu Zibilean bildutakoek etenaldi labur bat egin ondoren komandantzia militarrean itxita zegoen León Carrascorihots egin zioten eta honen erantzunak kezak areagotu besterik ez zituen egin. "nekatuta nago, ez da ezer gertatzen".

Beranduxeago, Donostiako erdialdean patruilatzeko hasi ziren lehenbiziko miliziano armatuak. Egoera ezezaguna zitzairen arren, itxura txarra hartzen zioten, eta zer gertatuko mesfidati eta beldur ziren. Egunentzian, auto hori bat barneratu zen hiri bakartian, eta barruan zihoazen faxistak talde hauen kontra tiro egin eta desagertu egin ziren. Bitartean, komandantzia militarrean zeuden soldaduek tiro-hotsak eme jarri eta bi metrailadore atera zituzten Jentea kalera. Gauaz baliatuta, altxamendua berehala lehertuko zela uste zuten alarmistenenk.

Arrazoi zeukaten, zalantzarik gabe. Izan ere, koartelak alde batera utzita, Donostiako bi elizetan bilduta zeuden erreketak erabakitako seinalearen zain eta, bereziki, sekula iritsiko ez zen arma-sorta baten zain. (Karmeldarren elizan 32 lagun eta Artzain Oñean 200). Armanik ez zuten arren, Vallespinek kamioi bana jarri zien Loiolako koarteleko soldaduekin elkartzeko. Hauen buruzagiak Mario Muslera dibisioko jenerala eta honen Estatu Nagusiko burua, Pedro Balsega teniente koronela ziren. Hauek

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

Miarritzetik itxiti berru ziren. Beranduago, 1936ko abuztuaren 14an identifikatu eta atxilotu ondoren, hil egingo zituzten.

Beranduago jakin zen arabera, César Balmaseda eta Ignacio Ugarte falangistak Donostia utzi eta Mola buruarekin elkarrizketatu ziren Iruñean uztailearen 18 horretako arratseko seietan. Bileran honek ondorio latzak ekarri zituen. Biharamunean egingo zen kolpea, eta León Carrascok gidaritza bere gain hartzen ez bazuen, Mario Muslera jeneralak hartuko zuen. Bien bitartean, gainerako falangistak *Basque* tabernan bilduta zeuden, zer gertatuko zain.

Goizeko hiruretatik aurrera, miliziano ugari bildu zen Gobernu militarren ondoan, kasinoaren atzekaldean, Aldundian, Bulevarrean.... Kata eta Urumearen bokalaren arteko tartea, besoan ikur komunista, sozialista, errepublikar edota anarkistak zeramatzatzen miliziano-oldeek hartu zuten, erreklisatu berru zituzten armak erabiltzeko prest.

Orduan León Carrascok, itxuraz dudamudatan baina lasai zegoenak, telefonoa hartu eta gobernadorearihots egin zion haserre bizian protesta egiteko; izan ere, milizianoak Gobernu Militarra erasotzen ari zirela iruditzen baitzitaion. Lehenago, Burgos eta Iruñeko koartelekin harremanetan jartzen saiatu zen, alferrik ordea. Segituan, Herminio Fernández, Karabinan buruari,hots egin zion Jentea kalera joan zedila agintzeko. Saturnino Bengoari ere (Goardia Zibileko buruari),hots egin zion baina honek, karabinan buruak ez bezala, bere aginduak betetzeari uko egin zion.

Goizeko lauak ziren, hilaren 19a iada, eta gertakariak elkarren atzetik azkartzen ari ziren. Carrascok oraingoan Loiolako koarteleko arduradunet hots egin zien, Eloy de la Brena eta José Vallespin teniente koronelei hain zuten ere. Une horretan, Carrascoren telefonoa etenarazi egin zuten agintari errepublikarrek. Halere, Vallespin eta Eloy de la Brena Carrascorengana agertu ziren, Joaquín Arana kapitainak eta Miguel Leoz tenienteak agindutako 18 soldadutako eskolta batez lagunduta. Taldeak Egan barrikada batzuk kendu ondoren, miliziano talde batek tirokatu egin zituen Bulevarreko kiosko parean. Soldaduek erasoari erantzun eta laguntza eskatu zuten Loiolatik, baina Jentea kalean kokatutako bi metrailadoreak erabiltzeko agindu ere. Ondorioz, pertsona batzuk zaunitu eta bat hil egin zen, eskoltako soldadu bat hain justu.

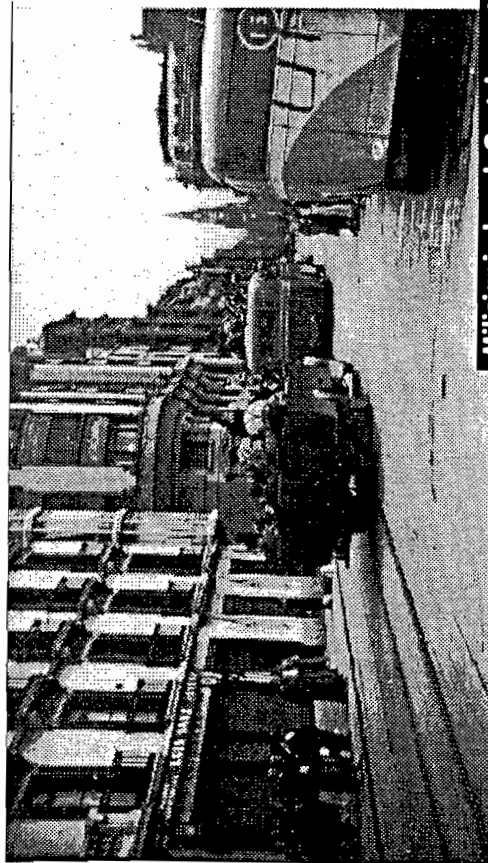
Gertakari latz honek koartelen jarrera egiaztiatu zuen eta bide batez, EAJri mesede egin zion. Izan ere, hartzeaz zeuden erabaki bat hartu izan balute, Errepublikarekiko beren leialtasuna zertan zen garbi uzten ez zuela eta, makina bat arazo ekarriko baitzizkien: EBBak (EAJren erabaki-organo gorena) Donostian ez ohiko bilera egin zuen uztailearen 18an bertan, eta ordu batzuk lehenago Gobernuari zalantzarik gabeko atxikimendua agertu zioten Manuel Injujo eta José María Lasarteren jarrera gaitzeste erabaki zuten. EBBren oharra *EL Día* egunkari jeltzalean argitaratzekoa zen, baina goizean Bulevarrean izandako tiroketaren ondorioz langileek ziztu bizian utzi zuten lantokia. 19 horretan, bada, egunkaria ez zen argitaratu eta honi esker, nahiz nahi gabe izan, EAJ ez zen asaldariek in bat etortzeaz susmagarri agertu.

Bulevarreko tiroketa eta gero, Loiolara bildu ziren militarrek, eta orduz gero hainbat arma astun berezi zituzten koartelaren kanpoaldean, baita Martutene inguruan eta Ametzagainen magalean ere. Donostiarrek militarrekiko zituzten susmo txarrak areagotu egin ziren, eta gertakari hauen ondoren, 19ko goizeko lehen orduetan koartelataro ogia zeraman kamionetak eskolta sendoa behar izan zuen.

DONOSTIAKO BATAILAREN ATARIKOAK

Molak igandea 19an hasi nahi zuten altxamendu faxista, baina aurreko egun eta goizaldeko gertakarien indarraren ondorioz porrot egin zuten. Beren tropak eta indar polizialetako agintari batzuek Errepublikari leial agertu zitzaizkiola eta, zalantzatan zeuden Vallespín eta Carrasco. Honi, Errepublikarekin bat zetozen Donostiako alderdi eta sindikatuak berehala antolatuta izana erantsi behar. Beren zalantzak, bada, bazeuzkaten non oinarritua. Halere, ez zituzten beren asmoak geldiarazi, pixka batean atzeratu baizik.

Herri-erakunde guztiak goiz hasi ziren igande horretan. Goiz-goizetik greba orokor deialdia zabaltzen joan ziren eta tranbiak ibiltzean utzi bezain laister burutu zen greba. UGTko milizianoek PSOEren egoitza ondoan ezarri zuten beren koartela, Abuztuaren 31 kalean; PCEk Arte Ederren antzokian eta CNTk Sánchez Toca kaleko *Corazonistas* direlakoan ikastetxean. EAJk ez zuten abuztuaren

Miliziar indarrak Gasteizeruntz

12ra arte mobilizazio-deirik egin eta San Bartolomé ikastetxean ezarri zuten bere egoitza.

Eguedrian, goizaldean Loiolatik abiatu ziren indarrak koartelara itzuli ziren, Gobernu Militarrean erreten bat utzia. Oraindik Bulevarrean zeuden milizianoekin hitzarmena lortu eta Parte Zaharretik joan ziren, Herri-Frontearen kamioneta batek babestuta, bidean aurkitzen zituztenek eraso edo oihu egin ez ziezaten.

Donostiarekiko kezka eta babesa ez zen, noski, erakunde politikoaren esku bakarrik egon. Sen ona eta porrotean ez sinistea beste ezaugarriak biltzen ez zituzten neska-mutil askok, beren eta herriaren duintasuna jarri zituzten beren bizitzaren gainetik. Hauen adibide dugu Donostiako telegrafo-bulegoan. lan egiten zuten Vega zeritzon bat. Mola jeneralak Carrasco koronelari gerra-estatua aldarrika zezan agintzen zion telegrama bat gorde zuten honek. Gero, agintariet eraman zuten telegrama, iraingarriak, moralaren aurkakakoak edo matxinadara deitzen zutenak igortzen galarazten zuten lege bati helduta. Telegrafo-bulegoko langile honi esker, Carrasco soldaduak koartelartzen ari zen buruzagia zela batezatu ahal izan zen. Molaren soldaduek Donostian 1936ko irailaren 13an sartzean, egin zuten lehenbizikoa

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

ekintzen artean Vega fusilatzea izan zen, Donostian Errepublikari leial zitzaizkien, Loiolako buruzagi asaldariaren asmoen jakinararen gainean jarri zituen telegrafo-bulegoko langilea, hain zuzen ere.

Uztailaren 19ko goiz horretan Donostiako agintariak Agintari-Batzaordea eratu zuten lehen-lehenik, honen egitekoa hurrengo hiru egunetan luzatu zelarik. Ondoren, goizaldean gertatuakoen azterketa egin eta lehen ondorioak atera zituzten. Gehienentz, militarrek ez ziren Loiolatik Vallespín eta De la Brena eskoltatzeko soilik atera, indarrak eta herriaren erantzuna neurtzeko baizik.

El Frente Popular egunkaria oso argi mintzatu zen honi buruz: "Gaueko miaketa eta saiok zera ulertarazi zien matxinatuak: etsaiak askoz arma eskas eta urriagoak edukiagatik ere, zalantzarik gabe beraien baina indar eta adore handiagoa zutela. Berehala ulertu zuten, bada, beren lana ez zela erraza".

Honen arabera, Donostiako agintariak mezu bat igorri zioten León Carrascoi, zera esanaz: "Armada eta borrokan zeuden herritarren arteko tiroketak, berez, bakearen haustura eta altxamenduaren hasiera esan nahi du". Ondorioz, eta gaizki-ulertuak saihestearren, Carrascoi Gobernu Zibilarren egoitzan gelditzeko agindu zioten.

Ondoren, Batzordeak informazioa biltzeari ekin zion, ez alderdi politikoei eta beren leialtasunari buruzkoa, aurreko egunetik ia bazutena, inguruko buruzkoa baizik. Bizkaian Garelano koarteleko matxinada berehala eragotzi zutela jakiteak leialak adoretzen asko lagundu zuten. Beranduago, militar eta miliziano-zutabe bat prestatzeari ekin zioten José Etxeberria Novoa Bilboko gobernadorearekin batera. Zutabea Araba eta Nafarroako mugetaraino heltzen saiatuko zen Pérez Garmendia buru zutela.

Erabaki honen arrazoi garbi zegoen: Gasteiz eta Iruñeko goarnizioak matxinatu zirenez, pentsatzeko zen Donostiarantz abia zitezkeela, ordura artean behintzat, Errepublikari leial eusten baitzion. Dena den, horrelako deli batek Loiolan koartelako tropa eta indar polizia ezberdinetako agenteen leialtasuna neurtzeko balio izango zuela zeritzon Agintarien Batzordeak.

Bien bitartean, Loiolako koartelatan bertan, ofizialak bildu ziren Vallespín buru zutela, gertakizunak baloratu eta Molarekin berriz ere harremanetan jartzeko. Carrasco gobernu zibilean atxikita zegoela eta, Vallespínek gidatuko zuen kolpe militarra. Ofizial faxistek bururatu zitzaizkien lehenbizikoa ideia Carrasco hilko zuten bi bolondres bereiztea izan zen. Baina berehala zokoratu zuten ideia hori arriskutsua zelako eta ekar zezakeen erantzunarengatik.

Vallespínek ez zuten oso aukera egokia egin eta kolpearen atzerapena ekarri zuten horrek. 19ko eguerdian, Pedro Goni, Víctor Sarasua eta Sandoialo de Miguel karlistak Loiolako koartelatik atera ziren atzeko atetik, Molarekin elkarrekin Loiolan Iruñeraino eramango zituen auto edo taxi bat alokatzeko asmoz. Koarteleko planoak eta aurreko eguneko gertatutakoari buruzko xehetasunak zeramatzaten beraienkin. Ohar hauetan, laguntzarako hegazkinak eskatzen zituzten, baita Donostian altxamenduak arakasta izango zuela ziurtat jo zuten hasierako estrategia berriz hausnar zezatela. Arrazoi horrengatik, hasiera batean Bilborantz abiatzekoak ziren Nafarroako zutabeak Donostiara bidaltzeko eskatzen zuten.

Hiru karlista hauek ezin izan zuten beren helburua lortu. Ez zuten Iruñera eramango zituen autorik aurkitu, eta Billabonara oinez joatea erabaki zuten, han Altsasurako tren hartzeko. Dena den, ez zuten espero izan milizianoek bide asko beren kontrolpean zizutela eta hauek Nafarroako tren-zerbitzua eten egin zutela. Orduan, Tolosaraino jarraitu zuten oinez, hara gauean berandu iritsiz. Bertan, hiru ibilbidiak zeramatzaten agiri guztiak bota zituzten, baten bat nortzuk ziren konturatuko zen beldur.

Eguna argitu aurretik, bideari ekin zioten berriz, Berastegin barrera Leizaraino heldu asmoz. Bertan, Goardia Zibilarrengana joan eta karlisten buruzagi nabarmenetakoa zen Ignacio Baleztenak berak utzi zien autoa, azkenean Inuitera iritsi eta Molarekin bildu zituelarik. Honela bada, Bilbora joatekoak ziren karlisten zutabeek ibilbidea aldatu zuten; dena den, pentsatzekoa da Vallespinen jarraitzaileen mezua jaso aurretik ere, honelako erabakirik hartuko zutela.

Errepublikari leial zitaizkizkienen artean, Nafarroa eta Gasteizerako zutabeek bat egin zuten, Arabako hiriburua irabazi asmoz, hantxe baizirudien altxamendu faxistak ahulen eta, gainera, bertako Herri-Frontea greba orokorrerako detaldia prestatzen ari zen. Ordu gutxiren buruan, Donostiako ehundaka milizianoek eman zuten izena zutabe horretan, Arrasaten Bilbotik zetorren beste zutabe batekin elkartzeko prest.

Uztailaren 20an, Agintarian Batzordearen egitekoa amaitzeaz zegoenean, eta oso denbora gutxian sekulako izen-emate jendetsua lortu ondorenean, ez zekiten ziur Carrascoren jarrera zein zen. Honek Gasteiza abiatzekoa zen. Pérez Garmendiaren zutabea laguntzeko agindu zion Loiolako koartelari, horretarako arnaki eman eta, bereziki, artilen eta injineruek zutabe misto bat osatzeko eskatuz. Hauxe izan zen ultimatum edo, hobe esanda, frogarabakiorra. Carrascoren idazkaria bera, Jesús de la Presilla tenientea, joan zen Loiolara agindua ematera. Koartelelan Fernando de la Brena teniente koronelarekin eta Bernardo Ardanz, Ángel Velasco eta Manuel García de la Rasilla komandanteekin bilduta aurkitu zuten Vallespin. Hauek agindua ukatu eta Jesús de la Presilla axilotu egin zuten, Gobernu Militarrera itzultzerik izan ez zuelarik. Hauen jarrerak zalantza izpirik uzten ez zuten arren, zutabea, miliziano ugariarekin eta ia indar leialik gabe, Antiguatik Tolosarantz abiatu zen astearte 21eko goizeko hamarretan. Minutu batzuk beranduago, Vallespin koronelak Jesús Artola gobernadore zibilarri hotis egin eta Komandantzia Militararen agintea bere gain hartuko zuela adierazi zion, indar errepublikarrek agintea berari eman ezean Donostia bonbardatuko zuela erantsiz.

Patua erabakia zegoen eta mehatxu honek ez zirudien harropuzkeria zenik, izan ere, bi hegazkin pasa ziren Donostia gainetik errenditu ezean hiria bonbardatuko zutela zioten esku-paperak jaurtiz. Benetan ari zirela iritzi zioten Agintarian Batzordeko kideek eta gehienek, gobernadore zibila barne, Donostiatic alde egin zuten; gehienak Eibarrerantz eta gutxi batzuk Hendaiarantz.

MILITARREN ALTXAMENDUA

Honela bada, donostiar artekari karlistak zein falangistak Molarekin harremanetan jarri, Estatuko beste lekutan matxinadak izan zuten arrakastaren inguruko berriak jaso eta miliziano gehienak Gasteizerantz abiatu zirela ziur jakin ondoren, Loiolako koartelak hiria hartzea deliberatu zuen. 1936ko uztailaren 21eko arratsaren hasiera zen.

Egun horretako eguerdian, León Carrasco, agintari errepublikarrek Gobernu Zibilean abandonatutik zutena, María Cristina Hotelera joan zen, eta han Ángel Molina, Askatasunaren hiribidean zegoen *Unión Radioko* esataria, hots egin zuten, gerra-egoera uhinetan aldarrikatuko zuten agina idatz zezan. Gobernadore Zibila, azkenean, kolperako garai egokia iritsia zela iritzi ordurarteko ambiguitatea utzi eta Franco eta Molaren matxinadaren alde egin zuten nabarmen. Une batzuk beranduxeago, Carrascok berak Vallespin hots egin zuten bere indarrak kalera atera eta behingoz Donostia har zezan. Agindua emanda, Carrasco bera joan zen Loiolara.

Inguruan zebiltzan milizianoek irratia eraso zuten eta komunikatua emateari utzi bazitzaion ere,

Asaldari-aldetik hura hartzen joan ziren. Ametzagainako muinotik, zelatari errepublikarrek koartelera zihoran soldadu-zutabe bat ikusi zuten. Erdialdean, Goardia Zibileko Adolfo Cazorla eta Francisco Giménez kapitain matxinatuek, hainbat gune estrategikoetara gidatu zituzten beren soldaduek, besteak beste María Cristina Hotelera. Falangistek ere, Luis Iturrino buru zutela, tenorea heldua zela iritzi, eta biztanleria zibilarren aurka bereziki gabe tiro egin zuten behin eta berriz.

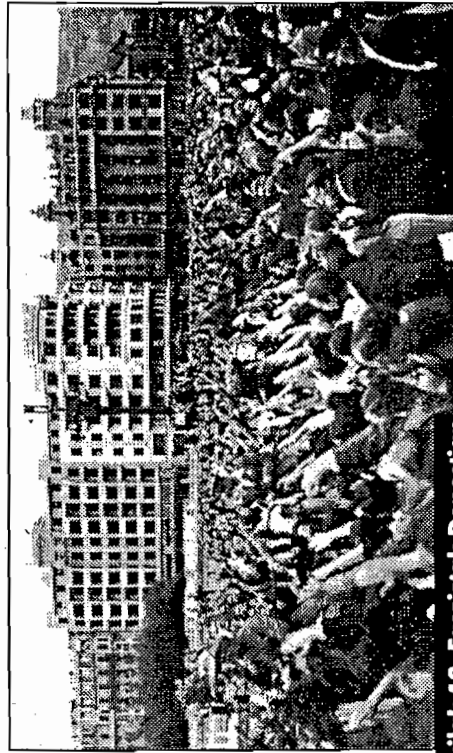
Komandantzia Militarreko goardiak ere matxinotzat jo zituztenez, bertako soldaduek Gran Casinoa hartu zuten agenteekin bat egin behar izan zuten. Laburbiduz, Loiolako koartelak, Gobernu Militarra, María Cristina Hotela eta Kasinoa matxinadaren gune bilakatu ziren.

Uztailaren 21eko arratsan, María Cristina Hoteleko goardia zibilek aurreran bildutakoan aurka kargatu zuten. Karga honek Errepublikari leial zitaizkizkienen arteko lehenbiziko hildakoak eragin zituen: Carlos Elduainen Ibarra eta José Calvete Undiano, donostiarrak biak eta PNV eta UGTko kideak, hurrenez hurren.

Ilunabarrean, hiriko argiak itzalita, 200 soldadutako beste zutabe bat abiatu zen Loiolako koartelatik Velasco komandantearen agindupean milizianoen indarrak neurtzeko asmotan. Baina Burdinezko Zubiaresen parean zeudenean atzera egin zuten jarraitzera ausartu gabe. Zalantzarik gabe, asaldariak beldur handia zioten gauari, baita lur-eremu hura ez ezagutzeari eta ez ziren fitropa kolpearekin oso sinetsita ote zegoen. Beraz, koartelera itzuli eta biharamunean jardungo zutela erabaki zuten, orduan matxinadarekin bat zetozen ofizial edo zibilak soilik erabiltzea erabaki eta altxamenduan erreepilazoko soldaduek nahasteko asmoa bertan behera utzita.

DONOSTIAKO BATAILA

Uztailaren 22ko goizaldeko ordu bi eta erdietan diana jo zuten Loiolako koartelelan. Minutu gutxi beranduago patriora bildu ziren soldaduek eta ofizialak. Zeregnak banatu eta erreepilazuko soldadu gehienak baztertu ondoren, bildutakoak hitzez adoretu zituen Vallespin teniente koronelak. Hitzaldia "Gora Espainia!" oihuarekin amaitu zuten, geroago egingo zituzten erasoetan eurrez oihukatuko zuten

Irailak 13, Faszistak Donostian

lelo berbera.

Goizeko bostetan, hainbat militar-talde Donostiako erdialderantz abiatu zen, bakoitzean 200en bat soldadu zihola. Hasiera batean, aurreko egunean bildu ziren lau guneetara heldu nahi zuten asaldanek, Bulevarren inguruan piztuko zen borroka gainditu ondoren, hiria kontrolatu ahal izango zutelakoan.

Uste honek hainbat oinarri sendo zituen. Parte Zaharrean kokatzen ziren Errepublikari leial zitaizkion gudari gehienak. Eta Kortazago zabalunean, ingurunean alegia, ordurarte eraso izan zituzten edo, bestela, esku-hartze nabariena izan zuten eraikin publiko guztiak zeuden. Kolpearen plangintza 1923an Primo de Rivera jenerala Estatu-buru izatera eraman zuenaren berdina zen, baina eskala txikiagoan. Kolpeak arrakasta izango bazuen funtsezko guneak kontrolatu besterik ez zuten egin behar.

Hala eta guztiz ere, gaua esna eman zuten erreten batzuk zeuden, Larramendi kaleko CNTren egoitzan, Amarako erreksitatuko eskolaren eta *Corazonistas* direlakoen ikastetxearen ondoan hain zuten ere. Azken buruan, Donostiako benetako bataila Amara Zaharreko gune txiki batean erabaki zen, Larramendi eta Moraza kaleen artean hain zuten ere. "Gutxitan egin da hain bataila handi eta bizia, hain muga estuetan" nabarmendu zuten *Frente Popular* egunkariak.

Uztailaren 22ko goizeko seiak laurden gutxi inguru ziren kaskoen distirak Urbieta kalearen amaieratik agertzen hasi zirenean. Alarma-oihua berehala hedatu zen, aurreneko tiro-hotsei bide emanaz. Militarrek poliki eta ilaran eginen zuten aurrera eta beren lehenbiziko jarrera ez zen borrokaldi luzearako prestatzen ari denarena hain justu. Ordurarte, gezi-itxurako bi zutabe paralelotan egin zuten aurrera Amarako paduretatik. Taktika erraza zen: batzuk Easo kalean barrena eta beste batzuk Urumea Ibaieretzetik aurrera egin eta Askatasunaren hiribidean bat egin ondoren, handik, gerra-gurdien laguntzaz eraikin estrategikoak hartu eta errepublikarrei aurka egitea.

Amara Zaharreko barrikadetan aurre egingo zietela susmatu eta batez ere, agintari zuzenik ez zeukatela eta (Vallespin eta Carrasco koarteleitan gelditu ziren) matxinatuek ez zuten erantzuten eta beren jarrera marxan aldatzen jakin, eta gezi-itxurako formazioari eutsita, anarkisten babes-terroa igarotzen saiatu ziren. Honen ondorioz, Donostiaren lehenbiziko babesleak hainbat ehiza-fusil, dinamita-kartutxo batzuk eta molotof-koktel sorta ederra hartuta, aurreneko biktimak eragin zizkieten, muga estu horietan borroka bortitz bati hasiera emanaz.

Tiroketaren ondoriozko lehen hildakoa Hauxine Harmens 28 urteko emakumea izan zen, Finlandiak Donostian zuten konsularren emaztea bera. Aurreneko tiro-hotsak entzunda balkoira atera eta tiro batek sabelean jo zuen. Udal anbulantzia batek jaso zuen sorospen etxera eramateko. Bidean, militar matxinatuek anbulantzia metrailatu eta buruan jo zuen tiro batez berehala hil zen. Beranduxeago Ceferino Rey milizianoa hil zen Gros auzoko Mirakruz kalean, Amarako lehenbiziko mortero-hotsak entzunda oihartu ziren faxista batzuek etxe batetik egindako tiroen ondorioz.

Parte Zaharrean babestutako milizianoek CNTren egoitza inguruan gertatzen ari ziren liskarren berri jakin bezain laister, askok, zelula komunistetako kideak gehienak, hara joatea erabaki zuten. Bestetik, Donostiaren babeserako Estatu Nagusia Easo kaleko 47. zenbakian kokatu zuten.

Borrokak hasi ziren unetik bertatik, aldamenetako etxeetako teilatuetan kokatu ziren anarkistak

ingunua kontrolatzearen. Tiro eta molotof-koktelaren ondorioz, erasozaiteek sakabanatzea erabaki zuten eta hainbat ataritan sartu eta *errehenak* hartu zituzten. Hautariko batzuk barrikadak kentzera bidali zituzten, hori egin ezan beren senitartekoak fusilatuko zituztela mehatxatuz. Ihes egitea erabaki zuten errehenen artean, Antonio Bueno eta Martin Garmendia fusilatu egin zituzten militarrek, ondorioz larriki zaurituz.

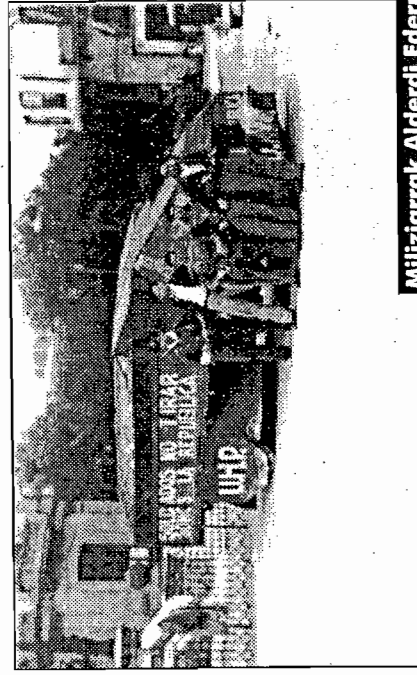
Munizioa, artisaia eta urria, faltatzen hasi zenean, Amara Zaharreko babesleetako batzuk Oriá eta Trintxerpe aldera abiatu ziren beren beharra asetu asmoz. Oriako fabrika ez zuten granadarik aurkitu baina Antiguako Goardia Zibilaren koartelean, ordurarteko bizilagunek utzia, gutxi batzuk eskuratu zituzten. Trintxerpeko lantegi txiki batetik, emakume talde batek horretarako prestatu zituen berrehunen bat molotof-koktel eraman zituzten Larramendi kaleantza.

Goizeko bederatzia aldean, ia batere munizioirik ez zutenean, unerik aproposenean beraz, aurreko egunean Gasteiza abiatu zen Pérez Garmendiarren taldea iritsi zen Donostiara. 21eko arratsean Donostiako talde batek jakinararen gainean jarri zituen eta Eibarren herriko bertako eta Arrasateko bizilagun batzuekin bildu ziren, baita Bilbotik zetorren 166 bolondreskek osatutako zutabe baterin ere. Justo Rodríguez Asaltoko Guardiaren aginduetara zegoen zutabea.

Talde hau Amarako geltokira inistean, Easo plazan militarrek, eraso egin zieten, baina hauek atzealdetik inguratu egin zituzten. Moraza kalea atzera egin zuten bertan indarrak sendotzekotan. Baina Eibartik etorritako taldeak anarkisten arma artisauek baino hobek zituen. Ordubetean, bataila erabakia zegoen, Easo plazan behinik behin. Goizeko hamarrek aldean matxinatuak atzera eginen hasi ziren.

Honek ez zuen, haatik, gertakariaren amaiera ekarri. Borroka iraun zuen bitartean matxinatu-talde txikiak Donostiako erdialderaino sartzea lortu zuten eta aurreko egunean hürko hainbat guneetan indartu zirenekin bat egin zuten: Maria Cristina Hotela, Kasinoa, Nautikoa, *Equitativaren* eraikina eta Komandantzia Militarrean, hain zuten ere. Eraikin haueiako hormen atzean babestuta zeudela, arrats osoan jarraitu zuten borrokek. Bien bitartean, Donostiaren babesleek bat-bateko kanpaina-ospitale bat egin behar izan zuten Aldundiaren eraikinean.

Hurrengo egunetako propaganda errepublikarrek bat-bateko ospital honetako langileak goretsi

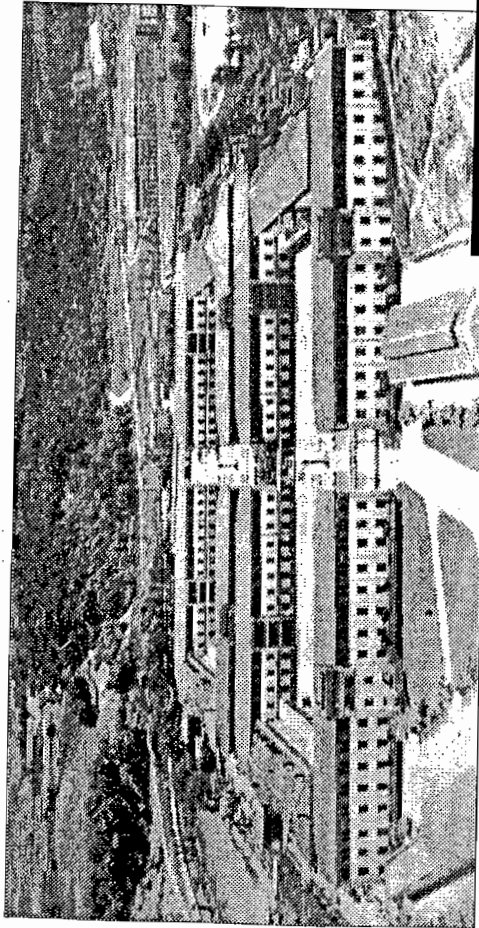

Miliziarrek Alderdi Ederren

eta eraginkortasun-eredu gisa jarri bazuen ere, *bajo mínimos* jardun zuen arrazoi sendo baten eruz: Donostiako ia mediku guztiak (mediku gehienak) alde egin zuten edo faxismoaren aldekoak zirela eta, ezkatuta zeuden. Kanpaina-ospitalea Aldundian kokatu aurretik, Amara Zaharreko Sorospen etxeak bete zuten lan hau. Uztailaren 22an Donostiako suhiltzaileek hara eramandako 160 miliziano sorotsi zituen.

23ko goizean, Loiolan bildutako militarrek Donostiaren gainean beste erasoaldi bat egiten saiatu ziren, baina koarteleatik irten eta berehala amore eman zuten Uruinea gaineko zubia ia zeharo eratsia zegoela aurkitu baitzuten. Zer egin ez zekitela eta kanpoko laguntzari ez zutela, aurreko egunean indartu egin ziren lekutan ixita zeuden.

Kasinoa eta María Cristina Hotela indar errepublikarren helburu bilakatu ziren, Mauricio Garcia Ezcurra Goardia Zibileko militante leialaren gidaritzapean oraingoan. Leku hauetako gehienak goardia zibil asaldariak babestuta zeuden eta erasoa heroikoa suertatu zen, azken borroka gorputzez gorputz izan baitziren. Eraso honek, aurreko egunean anarkistek Pasaian inkautatutako Xauen torpeduntziaren laguntza izan behar zuten, baina tripulante berrien esperientziarik ezaren ondorioz Kasinoaren kontra botatutako jaurtigaiak handik urrutitatu zituen, hori zela eta, tiro egitean utzi zituen.

Loiolako koartelak

Kasinoa hustuarazi eta bertan zeudenak preso hartu ondoren, María Cristina Hotela abiatu ziren milizianoak, hau baitzen faxisten azken gotorleku garrantzitsua. Hotela gasolinaz bustitzen saiatu ziren suhiltzaileen kamioi batetik. Amarru honez baliatu ziren aurreko egunean ere, aurretiaz metatutako lasto-zama batzuei su eman eta Uruinea pilotalekuan itxitako faxistak irtenarazi zituztelarik. Oraingoan, ordea, ez zuten arrakastarik izan eta bertako agintariak abioneta bat hartzen saiatu ziren hotela bonbardatzeko. Sato honek ere porrot egin zuen. Beranduago, konfiskaturako kanioiez baliatuta hotelan gordetako 200 asaldariak menperatzea lortu zuten, besteak beste, altxamenduak arazorik gabeko arrakasta izango zuelakoan aurreko egunean Donostiara helden joan ziren ostalari ospetsuak.

Donostiaren babesa oso garestia suertatu zen. Matxinatuek Donostia oso erraz hartuko zutela uste izanik espero ez zituzten hildakoak izan bazituzten, milizianoen artean ere, hildako ugari egon zen. Donostiako frantziar kontsulak Parisko kanpo-arazoetarako ministroari igorritako gutun batean, borroken ondorioz 150 eta 200 arteko hildako egon zirela jakinarazi zion. *Frente Popular* egunkariak, berriz, Donostiaren babesean CNTak bakarrik 40-50 hildako izan zituela esan zuen.

Borroka iraun zuen ia bi egun hauetan, abertzale egin ziren posizioen babesa eta komunista eta anarkistena bereziki, heroikoa izan zen. Besteak beste, ondokoak hil ziren kalean: Manuel Rebola, Oretatik etorria; CNTko Eusebio Serrano, Narciso Santos, Marcos Galluralde, Inocencio Gárate (Bergararra), José Antama...; Severiano Asarta, José Mari Gandes... komunistak; Valentín Orxoa *Juventudes Socialistas Unificadas*ko kidea; Camilo Ibáñez eta Luis Larrea Gasteizko UGTko kideak eta hango sarraskiatik ihesi Gipuzkoako burkideak laguntzera etorriak; Alvaro Izurza, 17 urteko CNTko kide naparra; Ramón Grajal, leialekin batera borroka egiteko koarteleatik alde egin zuen Badajozgo soldadua, eta abar luze bat.

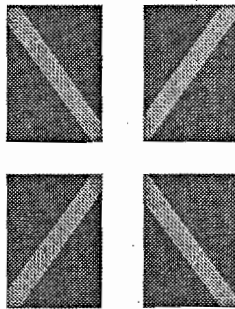
Borrokan hildakoen artean berriz ondokoak ditugu: hainbat tokitatik: Donostiara etorritako milizianoak, besteak beste, Manuel Ignoriza (Galdamestik), Pedro Olmedo (Arrasatek), Julian Sola (Bilbotik) eta Ambrosio Narbaiza eta Pedro Arriola (Eibarrik). Asturiastik etorrita Justo Rodríguez-en zutabearekin bat egin zuten artean ere hildakoak egon ziren, besteak beste, Rufino Montes, baita Galiziatik ihesi, matxinadaren aurreneko egunean Pasaia iritsi ziren arrantzaleen artean ere. Esaterako, Manuel Ramos. Hildakoen artean, Benigno Menéndez nabarmendu behar: asturiarra sortzez, Donostian bizi zen anarkista hau Donostiako borroketan militarrek preso hartu eta Loiolako koarteleko patioan fusilatu zuten uztailaren 28an.

Errepublikaren alde agertu ziren militarrek, beren konpromezuaren araberako patua izan zuten. Justo Rodríguez borrokan zauritu eta egun batzuk beranduago hil zen. Aste batzuk geroago, Pérez Garmendiak auto-istripua izan zuen Oiarzungo frontearen. Frankistek atxilotu eta Leitzan fusilatu zuten. García Ezkurra, uztailaren 23ko eraso-indarrak gidatu zituen, gerra bukatzean atxilotu, eta hau ere fusilatu egin zuten. Hobekien atera zena Saturnino Bengoa dugu, EAJK 1936ko urriaz geroz *Erizañaren* buru eginez sartu baitzuen. Frankistek Bizkaiairen gaineko erasoari ekin ziotenean, desertatu eta Miarritzen ezkatatu zen ia *Erizañaren*kin bukatzeko adinako krisia eraginez.

LOIOLAKO KOARTELAK BERRESKURATZERA!

Asaldariak hirian zituzten guneak menperatu ondoren, Loiolako koartelerantz abiatu ziren milizianoak. Militarrek bi posizio sendo zeuzkaten koartelera intsi baino lehen, Ametzagaina eta *Moskategi* baserria hain zuten ere. Azken honetan bertako maizter zen Miguel Alkiza hil ondoren indartu egin ziren. Inguruko baserriak hustu eta bertan babesteko taktika honez, borrokarren hasiera-hasieratik baliatu ziren asaldariak. Honela, beren mende hartu zituzten *Turkoeine*, *Lorencienise*, *Udaraberri*, *Exetxo*, *Igola*, *Tunis*, *Sibili*, *Zamarra* eta *Moskategi* bera, Loiolaren inguruan denak.

Loiolako erasoa Donostiako borroketan unerik odoltsuenetakoa izan zen. Izan ere, uztailaren 19an egitekoa zen

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

zituzten, beste bost abuztuan hil zituzten aurretiaz epaitu ondorenean (ondoren).

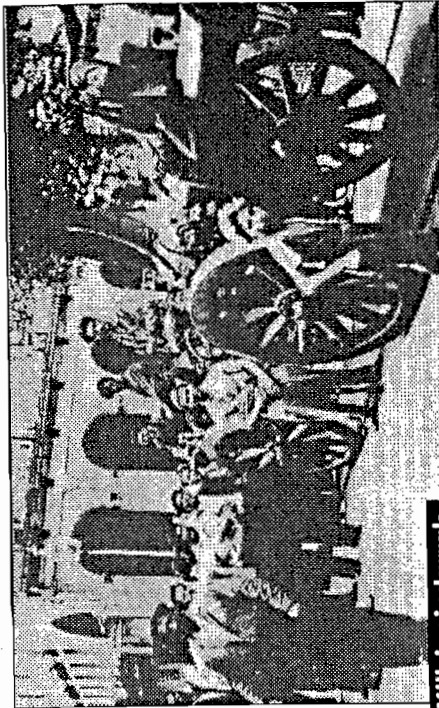
Koartelak errendatu eta berehala, anarkistek, Félix Likimianok gidatuta, hauek erasotu eta bertan zegoen munizio gehiena eta 1600 fusildik gora eraman zituzten. Soldadu batzuez lagunduta kamioiak arnabaz kargatu eta Bidebiataraino eraman zituzten, bertan Trinxerpeko arrantzaleek beren koartel nagusia ezarri baitzeukaten. Aldi berean, Nafarroatik zetozen asaldariak Oiarzunen sartu eta Ugaldetxoraino (koartelatik zortzi kilometro eskasetera) barneratu ziren Beorlegi koronelaren agindupean; eta Beasainen Cayuela teniente koronelaren agindupean sartu ziren.

Goizaldeko hiruretan Ondarretako espetxerantz abiatu ziren preso guztiak León Carrasco izan ezik. Miliziano komunista talde batek espetxetik atera eta Urumeako zubipean hil zuten, matxinada hasi zen auzo berean. Inujok dioenez Carrascoren biziaren alde egin zuen baina agintari komunista batek pistola-ahoa sabelean jarri zion bahiketara ahalbidetzeko. Gerra-kronistek Manuel Inrujo geldiarazi zuten agintari komunista Jesus Larrañaga izan zela diote.

Vallespinek, bestetik, Donostiatik ateratzea lortu eta Iruñeraino joan zen. 1936ko iraileko hasieran epaimahai militar frankista batek epaitu zuenean zera esan zuen "etsaia neronek bakarrak borrokatzeko

asmo sendoarekin atera nintzen koartelatik, baina ez nuen aurkitu (ikus)”. Ab-solbatu eta lehengo kargua eman (itzuli) zioten. Irailaren 17an Donostiara itzuli zen.

Asteazkena
29an, Loiolako koartelak hartu zituztela ospatzeko, Udal Banda *Riegoren* himnoa joz Donostiako erdialdeko kaleetatik desfilatzeko agindu

Miliziar indarrak

zuen Fernando Sasiain alkateak.

IRAILAREN 13A

Koartelak hartu zituztenetik Donostia erori arte 45 egun joan ziren, eta bitarte horretan gerra Donostia inguruan zegoen. Inungo frontea (Donostiako miliziano ugari bertan zela), Babes-Batzordea, frankistek Donostiaren aurka egindako bombardaketak... sekula ahaztuko ez diren gertaerak ditugu. Baina amaterak, errepublikaren zati honetan behintzat, ez zuten luze joko.

1936ko udako igande batean Donostiarrak beren historiako egunik goibel eta latzenetakoa bizi zuten. Eguerdiko ordu batean Francisco Francok agintzen zuen armadako soldaduek -erreketeak, falangistak, Marokoko tropak eta Espainiar militarrek- Donostiako Mirakruz kalean sartu ziren ia erabat hutsik zegoen hiria mendearen hartzekotan. Biztanleen erdiak baino gehiagok alde egin zuten (egina zegoen/

ALTXAMENDU FAXISTAREN 60. URTEURRENA

tiro-lehiaketa bitxi horretara etorritako militarrek hildako ugari eragin baitzituzten.

Uztailaren 25eko gauean milizianoek ezustean erasotu zuten *Moskategi* baserria, koartelak ataraino sartzeko tarte bat irerkitzearen. Hurrengo astelenean, azkenean, koartelak mendearen hartzera eramango zituzten ekintzetan lehenbizikoa izan zen hori, Baina militarren porrota azkarragotuko zuten gertakan ugari egongo zen asteburuan.

Hasiera batean, setioak luze joko zuela uste izan zuten erasotzaileek, izan ere, lehenbiziko egunean bezain munizio eta arma gutxi baitzeukaten. Horren froga dugu eguerdiko ordubiak zirela iragartzen zuten kanoi txikia ere erabili izana erasoan. Barruan, berniz, arma ugari zeuzkaten militarrek, besteak beste 1600dik gora fusil.

Koartelaren aurkako erasoetan aurrenekarikoa ez zen hain justu militarra izan. Erreenplazoko soldaduen amek esku-paper bombardaketa egin zuten beren semeak aska zizatela eskatuz, "bestela zuten senitartekoan aurkako errepresaliak hartu beharko ditugu, zuek gure semeak erabiltzeko duzuen eskubide bera baitugu guk ere zuenekiko".

Uztailaren 26an Madrilidk etorritako errepublikarren hegazkin batek koartela bombardatu eta zenbait hildako eragin zituen militarren artean. Txoritokieta mendi-hegalean ere, gobernuaren aldekoek tiro egin zuten koartelen aurka, kokatu berri zituzten bi kanoi erabiltza. Koartelaren gainean bombardaketa bakarra egin zen, erreenplazoko soldaduen gurasoek asmo hori kontra egin baitzioten suitsuki. Molak bidalitako hegazkinak, aitzitik, hainbat bomba bota zituzten Donostiako hondartza gainean (zortionez, egun horietako eguraldi txarra zela eta hondartzak hutsik zeuden) eta Loiolako biztanle zibilak metraitatz tirokatu zituzten.

Bombardaketaren ondoren eta koartelean bildutako ofizialen arteko istilu batzuen ondoren, mezu bat bidali zien Vallesinek errepublikarrei beren buruzagiekin elkarziketa eskatuz eta "Donostia nahi zuenean bombardatu ezakeela, egunez zein gauetz" mehatxatuz. Horretarako, Ignacio Aramendi erabili zuten mezulari. Hau koarteleko ziegatan errehen gisa atxilotuta zegoen Loiolako beste hainbat bizilagun bezela. Astelehena 27an, Agintarien Batzordeak izendatutako talde bat koartel aurreko zubiraino heldu zen Vallespinekin elkarziketazkotan. Talde hau bost diputatuak osatzen zuten: Rafael Pikabea, Juan Antonio Irazusta, Miguel Amilibia, José María Lasarte eta Manuel Irujo.

Teniente Koronela, León Carrasco eta Enrique Ercerekin batera azaldu zen, errendatzeko baldintzak eskuratzeko asmotan. Diputatu errepublikarrek, ordea, ez zituzten hauen eskakizunak onartu eta hitzarmen bakarra 24 orduetako tregoa izan zen. Lehenago, koartela baldintzarik gabe errenda zedin eskatu zuten eta Carrascok zera erantzun zien: "Saguak katuari baldintzak jartzea bezelakoa da hori". Luzapena zen, hain zuzen, errepublikarren asmoa, milizianoak munizioirik gabe gelditu baitziren eta epe horretan berriaz lortuko zituztela espero zuten, baita hala gertatu ere, Santardertik iritistako zenbait kaxari esker.

24 orduak iragan ondoren, biharamuneko goizeko zazpitan, Erce komandantea aurkeztu zen elkarziketara militarren ordezkari gisa, Vallespinek aurreko gauean alde egin zuela eta. Gau horretan koartelak ofizialki errendatu ziren eta bertako buru, ofizial, soldadu eta herriar soil guztiak atxilotu eta Aldundira eraman zituzten. Handik pixkatera, Jesús Larrañagak, Donostiaren babesle suitsuenetakoak, hitzaldi beroa bota zuen Aldundiko balkoietatik bertatik, asaldarian aurka herri-justizia egingo zela aginduz. Uztailaren 30ean miliziano batzuek Ondarretako espetxea erasotu eta hauetako batzuk hil

Hondarribiatik egin zuten bezalaxe. Iparraldera gutxienez 15.000 lagun iritsi zen hiru herri horietatik.

Irailaren 12an Gipuzkoako Babes-Batzordea bildu zen atzeragitea eztabaidatzeko. Lehendakaria Miguel de Amilibia zen, PSOEko diputatua orduan eta Herri Batasuneko buru nabarmena 40 urte beranduago. Lan-arloen ardurak honela banatuta zeuden: EAJKo Telesforo Monzon Gobernazioan; PCEko Jesús Larrañaga Gerra Sailean; EAE-ANVko José Imaz Ekonomiakoan; IRko José Aguado Garraioan; URko Julio Rodríguez Osasun-Sailean; CNTko Miguel González Komunikabide eta Propagandan, eta Sergio Etxeberria PSOEko Homiketa-Sailean.

Alderdi politikoei, sindikatuak eta Errepublikari leial zitzaizkion militarrek bilera gorabeheratsua izan zuten. Hiritik ateratzeko egokiera zela eta desadostasun handiak zeuden. Eustearen aldekoak ziren batzuk; besteak, bertiz, Armadako buruzagiak barme, egoera ikusita (Inun erori zela, soldaduak lurjota zeudela, arma gutxi zeuzkatela...), egokiena hira uztea zela zioten.

Arratseko hiruretan jasoa zuten berrira Donostiako biztanleek. Donostiar gehienek helmuga Bilbo zen, han Etxeberria Gobernadore Zibilik hirurogei-hurogeita hamar mila lagun hartzeko beharrezko neurriak hartuak zituen. Santandertik esne eta jakiez betetako tren bat ekarrazazi zuten iritsi berriei emateko.

Tren edo itsasuntz ez zihozazenen lehenbiziko etapa, Donostiatik Orrio-Zarautzeraino bitartekoa izan zen. Egun batzuk lehenago Igeldon barrera zihonan bide bat egokitu zuten, ahal zelarik, oraindik Lasarten zirauren borroka saihestearren. Halaz ere, jende askok errepede nagusia aukeratu zuten eta jendez, trastez eta autoz gainezka egon zen bidea.

Herriaren hustuketa sekulako nahaspila izan zen. Inongo erakundek edo herri-instituzioek ez zuten bere gain hartu irteeraren ardura, eta ordu batzuetan denak beren buruak edota seme-alaba eta senitartekoak onik ateratzea besterik ez zerabilten gogoan. Orioko errepedea berehala kolapsatu zen, binakako hileran ibili arren eta Donostian zegoen auto-kopurua inondik inora neurritz kanpoko ez izan arren. Aurretiaz egindako plangintza oro trabatu egin zuten urduritasunak, falangisten sarraskietatik alde egitearen zeukaten egonezinak eta iheslariak bombardatu edota artilleriak tirokatuko zituen beldurrak (hurrengo urteko ekainean Bilbotik Santanderretera ihesi zihozazenei gertatu zitzaizten bezala).

Egoera honen atbide dugu, esaterako, Alberto Montaud eta Antonio Sanjuan komandante errepublikarrena. Donostiatic bazihozazela, bederati ordu behar izan zituzten beren auto militarrean Zarautzeraino iristeko, beren militar-mailagatik pribilegioa zeukaten arren.

Larunbat gauean, Donostiak bandera errepublikarra izan zuen azken gauean, EAJK hiriaren kontrola bere gain hartu zuten, su eman edo lapurreta egin ez ziezaitoten. Jeldideek Donostian egin zuten lehenbiziko

Casilda eta Likiniano

ALTXAMENDU FAXISTAREN 60. URTEURRENA

ihes egina) Errepublikaren aurka matxinatu ziren asaldarien helburuekin bat ez zetozela eta etor zitezkeen errepresalia eta fusilamenduen beldur.

Orduan ezarri zen errejimeneren kronikak beraiek aitortu zuten biztanleen %55ak hira utzi zuela. Hala agertu zen Donostia hartu eta egun gutxiara José Solchagak, Gipuzkoako Gobernadore Militar berriki, baimendutako bi egunkari bakarretan. Errepublikaren aldeko kronistek %60 eta %70 artean kokatzen dute irteera. Udal eroldaren arabera, Molaren tropak heldu aurretik 85.000 biztanle zegoen Donostian; irailaren 13az geroz 39.000ra murriztu zen. Arratsaldetako *Unidad* egunkari falangistak 40.000 eta 50.000 artean kokatu zuten hira utzi zutenen kopurua.

Borrokan aritu ziren bando biak bat datoz ihesarik handiena Amara Zaharrean, eta bereziki, Autonomia eta Osasun kaleetan izan zela nabarmentzean, bertako bizilagunen %85a ingunuk alde egin baitzuten. Amara Zahararren atzetik (bertan bizilagunen %15a bakararra gelditu zen), Egian izan zen hurrengo irteera jendetsuena: bizilagunen %75ak Bilbora edo erbestera alde egin baitzuten. Ondoren Ulia eta Sagues ditugu %60ak ihes egin zuelarik, Alde Zaharrean %55ak eta Grosen %52ak. Uztaila bukaeran, Urbieta eta Easo kaleetan egin zitzairen aurre matxinatuei borroka basatien ondoren, eta horri zor zaio Amarako ihesaldi jendetsua.

Borrokalari abertzaleek, Cándido Susaeta kapitainaren agindupean, San Bartoloméko muinoan ezarri zuten bere koartel nagusia eta bertako hagan egon zen azken ikurrina 41 urte beranduago, 1977ko San Sebastian bezperan, udal liburutegian ofizialki berriz ere altxa zuten arte.

Oiartzun eta Hernanitik guztira 6000 gizonek osatutako bi zutabe iritsi ziren Donostia (%635eko baja izan ondoren). Orereta eta Pasaiatik zetorrena Los Arcos teniente koronelaren eta Beorlegi koronelaren agindupean zegoen, eta Uruemea bailaratik zetorrenak Inuretagoyena koronela eta Cayuela teniente koronela zituzten buru. Tropa hauek Gasteiz eta Iruñeko infanteria-erregimentuak, Artilleriako 13.ak eta mendi-artilleriako bigarrenak, falangistek eta erreketek osatzen zituzten.

Donostiako irteeraren berri ez da sekula luze-zabalean kontatu, haren berri emateko ezin konta ahalak kontaktuz dagoen arren. Ardura politikorik gabeko jendeak, justizian, berdintasunean edota Euskal Herriaren etorkizun burujabearen sinistea beste erantzunkizunik ez zutenek, oinez, autoz, kamioiez, itsasuntz edota tren ez behar izan zuten beren herria. Neska gazte askok Donostia inisten ari ziren Francoren jarraitzaileek, besteak beste marokoar soldadu-talde ugaria, bortxatuko zituzten beldur alde egiten zuten.

Ikaratuta eta matxinatuek gogoak ematen zieten guztiak hiltzen zituztela garbi edukita urrutitzen ziren denak. Bi hilabeteko gerra aski izan zen Altxamentuaren jarrera ezagutzeko. Donostiatic itsasuntz zihozazene asko Iparraldeko kostalderantz abiatzen ziren, lehenago Pasaia eta

Miguel Amilibia

ekintza bateratu izan zen, aurreko asteetako beren buruzagiek egin zituzten kudeaketak alde batera utzita. Sortu berri zen Eusko Gudarosteko ehundaka gudari, hirian zabaldu ziren ordenua gordetzekotan, Andrés Injujo, Joseba Rezola eta Jesus de Luisaren agindupean. Kokatuta zeuden San Bartolomeko komentutik 200 bat dei erantzun zituzten; besteak beste, ugazabean egoizari su ematen saiatu zirenei, arma ugari zeramatzatela aurre egin zieten, eta Bulevarreko bitxidenda batean lapurtzen saiatu zirenen artean lau hildako eragin zituzten.

Igande goizean, Bilboraino eramango zituzten *Bizkargi Mendira* eraman zituzten Ondarretako espetxeko presoak, han frankisten bandoarekin balizko negoziazio batean trukatzekotan. Irunen bezala, erantzukizun politiko gutxi omen zeukaten presoak aske utzi zituzten. Irunen askatu zituztenen artean euskalduna zen guztiarekiko erakutsi zuen krudelkeriagatik Euskal Herri osoan ezagun egingo zen 26 urteko gazte bat zegoen: beranduago komisario egingo zen Melitón Manzanás González.

Irailaren 13ko eguerdiko ordu bat eta erdietan atera ziren kaitik azken milizianoak. Molaren soldaduen kanta eta oihuak entzungai ziren iada, hauen lehenbiziko aurreko taldea Santa Catalina zubi parean zegoen eta. Gobernu asaldariaren gerra-iragarpenak honela ziren: "Nafarroako zutebeek Gipuzkoan primeran burutzen ari ziren operazioek Donostia hartzea lortu dute. Operazio honi berez zor zaion garrantzi politiko eta morala eman nahi diogu; halaber, kokagunearen egoera dela eta, geroko operazioetan izan dezakeen garrantzia eta eragina nabarmendu nahi ditugu".

Ezkutuan, gordeta edota beren itzizia adierazteko beldur zeuden faxistak kalera atera ziren berehala. Hauen gerra-ibilerei buruzko lehen datua Sagardia zutabeak eman zuen. Donostiako erreketete, eta falangistez osatutako talde hau San Bartolomeko muinoko komentuan koarteleratu zen Antonio Sagardia nafarraren aginduetara militar lanetan trebatzeko. Leku berean pasa zituzten azken egunak euskal milizietako gazteek ere. Hauek Atotxako geltokitik trenez abiatu ziren Madrilgo frontieruniz 1936ko irailaren 31an.

ERREPRESIOA

Donostian matxinatuak sartzeak erabateko aldaketa latza ekarri zuen. Euskal Herri osoan bezalaxe, basatia izan zen errepresioa. Euskaldun izateaz harro egotea edota solidarioa, errepublikarra edo sozialista izatea zorrigaitzik latzena bihurtu zen. Gau ilunak, irailaren 13 inguruokoak bereziki, bakarka zein taldekako ekexizio eta fusilamendu ugariarako une apropos bilakatu ziren. Ondarretako hondartzan bertan, Antiguako lohi eta uretan, Polloeko hilerri ondoan, Donostia eta Hernani arteko mugan (gerora *heriotzaren aldiapa* deituko zenean), herri honetako seme-alaba ugari akabatuko zituzten goardia zibil, militar eta falangistek.

Beren jaioterriak errepublikarren esku egon bitartean, Donostia babeslekutzat hartu zuten Madril eta Kataluniako aristokrata entzutetsuenen seme gazteek ere, esku hartu zuten sarraski hauetan (1936ko abenduan jada 50.000 "errefuxiatu" zegoen).

Errepresioak bereziki jardun zuen funtzionarioekin, eta hauen artean faxistak bakarrik gelditu ziren. *Diario Vasco* izan zen hau sutsuen bultzatu zuena: "Eragin-postu guztietatik bidali behar dira euskal abertzaleak eta abertzalezaileak. Irakasleek edo gidaritza-lana egingo dutenek fixa guztiz garbia izan behar dute espainolizatasunari dagokionez. Gure agintariak funtzionarioen artean egiten ari diren garbiketa ez da nahikoa."

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

Halaber, emakumeengan grínatu zen errepresioa. Donostian sartu ziren mertzenari frankistek mota guztietako gehiegikeriak egin zituzten, bereziki Errepublikari leial izan zitzaizkion karabinarien emazteei. Donostiako emakumeei ezarri zitzaizkien zigorraren artean hilea guztiz moztea eta arropak erantzi eta biluzik pasatu arazteak ditugu. Baina, fusilaketak alde batera utzita, erasorik latzenak bortxaketak izan ziren, banakakoak zein taldekakoak. Juan Satrustegui frankistak soldadu asaldariaren sarrerari buruzko memoria batzuetan zioenez, Amara Zaharreko neska bat bortxatu ondoren, Groseko arroketera eraman eta itsasora bota zuten, olatuen artean desagertu zelarik.

Bizkaira alde egin zuten Donostiako biztanleek laister jakin zuten sarraskien berri, zehaztasunik gabe, halere. Frankistek hil zituztenei buruzko itxieria erabatekoa izan zen. Senitartekoei doluz jazozen debekatu zieten, baita Erregistro Zibilean hildakoen izenak ematen ere. Gipuzkoako gobernadore zibil eta militar berriek (José María Arellano eta Alfonso Velarde, (hurrenez hurren) dena isilpean gordearazi zuten, normaltasun irudia ematen saiatzearen. Erantzukizun Politikoetarako Epaitegi militarra Easo kaleko 37. zenbakiko hirugarren solairuan ezarri zuten.

Bizilagunek borroako ezagutzen zituzten, noski, eta gerra-garaian argitaratu ziren aldizkari umetan salatu egin zituzten. Hauen artean aipagarrienakoa Uzkudun boxealari dugu, haren izenak Euskal Herriko mugak ere gainditu zituen. Horrela zioen EAJren *Gudari* aldizdarian 1936ko azaroko alean: "Uzkudun boxealari saltzaile zitala dugu Donostiako fusilaketaren arduraduna. Astozakil honek erretaguardian betetzen du bere eginkizun maltzurra. Koldar hori! Parapetoa da zure lekua, ikusiko duzu nola ez duzun bederatzigarren round-era arte eutsiko".

Donostiaren kontrola Goardia Zibilaren eskutan gelditu zen. Abdiotutakoak Ondarretako espetxera eraman ohi zituzten. Ezkutuan fusilatzen zituzten gehienak, bertiz, Falangearen koartel nagusian (Cir-culo Easonenseraren eraikinean) edota Boulevard erdi-erdian zegoen Operaren kafea zelakoan prestatu zituzten ziegetan edukitzen zituzten.

Manuel Gabarain medikuak, Errepublikari leial agertu zitzaizkion hiru sendagileetako, ziega hauek deskribatu zituen, bertan egon baitzen noiz fusilatuko zain, azkenean hanka egitea lortu zuelarik. Donostiako erretagoardia gehiena falangistek osatzen zutela zioen eta "giza-degradazioaren eskalan militarra eta gudaria baino askoz beherago zegoela falangista, erretagoardiako hiltzaile koldarra, infir-polizia, giza-sen makurrenak balore moralen mailara igotzeko gauza den izaki endekatua".

Behin-behineko datunik ez dagoen arren, 300dik gora donostiar hil zituzten fusilamendu-pelotoiek. Miliziano eta gudari batzuk Derion, Bizkaia erori eta gero. Halere, gehienak hiritar soilak ziren, eta beren senitarteko edo lagunek Errepublikarekin bat egin izateagatik Hernani edo Polloeko hilerrian zein Antiguako hareatzen hil zituzten errepresalia gisa. Arrazoi honengatik hil zituztenen artean, kasu latzena Donostiako bi udal garbitzaileena dugu. Beren lankide guztiek ez bezala, frankistak Donostian sartzean alde egin ez zutela eta, susmagarri irizita, fusilatu egin zituzten.

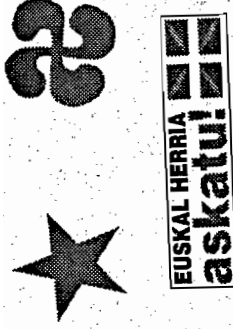
Beldurra nagusitu zen Donostiako eguneroko bizimoduan eta orduko ergelkerien artean *Diario Vasco*ko idazle batek 1937ko abuztuaren 29an zioena aipatu behar. Auzoko loto batek etengabe *Gora Euzkadi* (sic) oihukatzen zuela eta, akabatu zezaten eskatzen zuen: "Xoritxo hori garbitu egin beharko dugu, loto berde amorratua izanagatik ere, ezin baitzaio inori horrelako oihurik onartu".

Pasadizo garratz hau alde batera utzita, gizon-emakume asko hil zituzten. Fusilatu zituztenen

DONOSTIAKO HERRIAK BIZIRIK DIRAU

udalean; Antonio Múgica, kontserbatoriotoko bibolin-jolea; Simón Olaizola; Antonio Porrés altzatarra; José Javier Urkía; EAJko injinerua; Sotero Zapirain, Ategorrietako bizilaguna eta sozialista, 1936 abuztuaren 3an hila...

**BIHOAKIE GURE OMENALDIA HAUEI GUZTIEI
ETA EUSKAL HERRIAREN ALDE HIL ZIRENEI**

ALTXAMENDU FAXISTAREN 60. URTEURRENA

artearen Loiolako baserrietako bizilagun ugari zegoela aipatu behar. Hauen etxeek uztaileko azken astean koartelatikako bombardaketak jasan behar izan zituzten iada. Loiolatar hauek denak, armaz hil zituzten 1936ko iraileko azken egunetan. Esaterako, Encarnación Arana, *Asiñena* baserriko 40 urteko emakumea, José Manuel Arregi, ELAko kidea; José María Artola, *Iruñerria* baserrikoa, Pantaleón Burutarán; Saturio Burutarán, aurrekoaren anaia eta Loiolako auzo-alkatea; Bernardo Camio; Saturnino Garaialde; Santiago Mendizabal; Miguel Rezola; Eusebio Rodríguez...

Logroñoeko Reajoko base militarretik eta *España* eta *Cervera* korazatuetatik abiatzen ziren hegazkinek beste hildako batzuk gehiago eragin zituzten abuztuan Donostia bombardatu zutenean. Abuztuaren 13an Amara Zaharra eta Erdialdearen aldameneko etxediak bombardatu zituzten asaldarrien hegazkinek, uztailearen 22ko faxisten aurkako babesaren mendeko gisa. Urdaneta, Amara, Urbietta eta Easo plazako bizilagun batzuk hil zituzten, hauen artean María Zabalegi Errazkin, babeslekura agertu ez ziren seme-alaben bila zebilena. Plácida San Juan eta 16 urteko bere alaba Enkarnación Gorbea ere bombardaketa honetan hil ziren.

**Milizianoak Loiolako koadrela
Ametzagarrietatik irokatzten**

Bizkaia erortzean donostiar gehiago fusilatu

zituzten: Anastasio Arbella, 21 urteko UGTko kidea, Bilbon 1938ko martxoan hila; José Azurmendi, 30 urteko EAE-ANVko kidea, Derion hila 1938ko maiatzaren 28an; Valeriano Beorlegi eta Sotero Miranda, 1937ko abenduaren 14an Derion urkatuak; Antonio Prieto leku eta egun berean fusilatua; Daniel Losada, CNTkoa, 1937ko azaroaren 25ean Santonñan hila; Santiago Lozano, Gregorio Sesma, Jesus Urraca eta Manuel Petite, 1937ko abenduaren 14an Bilbon urkatuak; Daniel Peréz de Val, CNTko kidea, 1938ko urtarrilaren 9an Derton fusilatua; Salvador Puig jekikidea, Bilbon fusilatua; Luis Uriarte Espinosa, 1937 abenduaren 18an Derion hila... Aipagarria da Jose San Sebastián donostiarra, hiriburuko epaitegiko langilea eta, Valladolideko pelotoi baten aurrera eraman zuten eta.

1936ko azken hilabetetan eta 1937ko lehenbizikoetan ezin konta ahal donostiar fusilatu zituzten: José Arrizabalaga, 44 urtekoa; Dominica Artola, 64 urtekoa, seme komunista izateagatik fusilatua; Ángel Balzola; Jesus Calleja, karlisten semea eta Amara Zaharreko bizilaguna; Marcelino Celigueta, txurro-saltzailea eta Amara Zaharreko *Donosti Berrri* elkartereko lehendakaria; Tomás Dorronsoro komunista; Felipe Eixabe, 1938ko urriaren fusilatua; Altxako Ignacio Errasti; Juan Gurrutzeaga, sagardogilea eta EAJko kidea; Manuel Gurrutzeaga, *Galerria* utintzian harrapatu eta Hernanin hila; X. Gurrutzeaga, 35 urteko Igeldoarra; X. Hernández Urdia, *Nerecaneko* arduraduna, Lasarten hila; Agustín Ibáñez; Juan Insausti, UGTko tabernaria, José Insausti, 1936ko urriaren hila; Luis Irizarne; Antonio Inulegi, Parte Zaharreko *Itiza* tabernako nagusia eta EAJko kidea; Enrique Landin, Ondarretako espetxean egon eta gero Hernanin fusilatua; Joaquín Lizarraga 60 urtetakoa, Iñaki, Kurtaal zineko operadorea; eta Sabín semearekin batera hila, 27 eta 24 urtekoak hurrenez hurren; Juan Madariaga, 15 urteko arotza eta EAJko kidea; Antonio Markuleta, Aldundiko langilea, José Martiarena, zinegotzi sozialista Donostiako

SANCHEZ ORTEGA, María Helena: "Pecadoras de verano, arrepentidas en invierno"

SARASUA, Paloma: "Trabaja, mujer, trabaja"

SAU, Victoria: "El vacío de la maternidad"

SAU, Victoria: "Ser mujer: el fin de una imagen tradicional"

STEINEM, Gloria: "Ir más allá de las palabras: rompiendo las barreras del género"

TABOADA, Leonor: "La maternidad tecnológica"

TREMOSA, Laura: "La mujer ante el desafío tecnológico"

VALLEJO, Mª Dolores: "Mujer, trabajo, familia y finanzas: todos sus derechos"

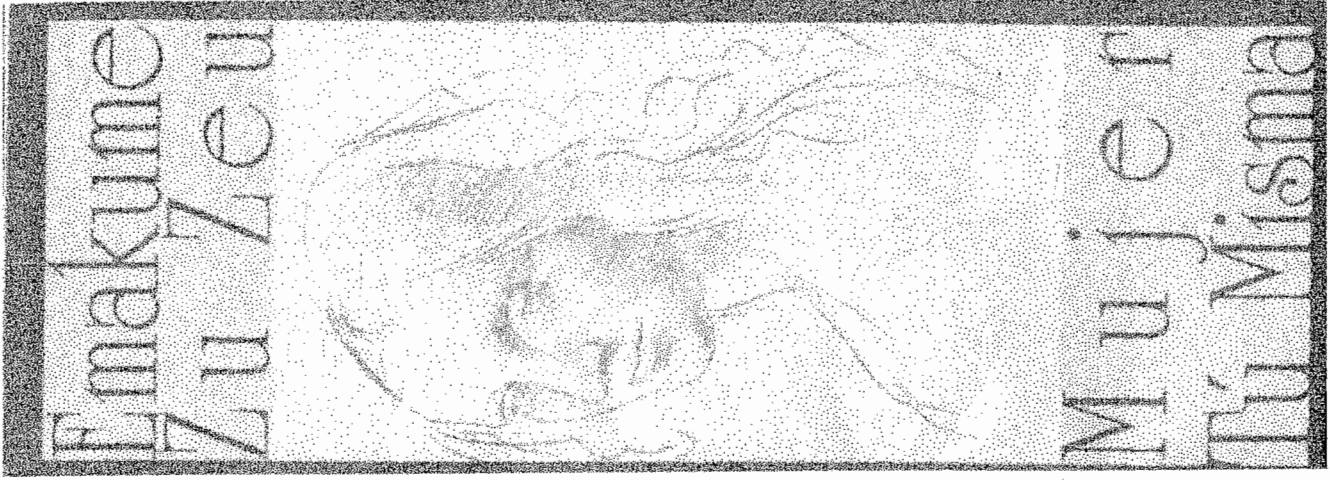
DONOSTIA

KULTURA

Darieta, 1

Tf. (9)43 35 11 49 * Fax. (9)43 35 40 46

20017 Donostia San Sebastian

ALTZAKO
EMAKUMEAREN
XIII.

KULTUR ASTEA

LIBURU-GIDA

1998KO MARTXOA

XIII
SEMANA CULTURAL
DE LA MUJER
DE ALTZA

GUIA DE LIBROS

- "DICCIONARIO de mujeres célebres"
- "HISTORIA de las mujeres" (5 vol.)
- "La MUJER española: de la tradición a la modernidad"
- "La MUJER y la palabra"
- "MUJERES del mundo"
- "MUJERES en el mundo"
- "TEXTOS para la historia de las mujeres en España"
- "TRIPLE-riesgo: mujeres y sida"
- "MUJERES, derecho penal y criminología"
- "SORGINAK eta errepresioa Euskal Herria"
- "SORGINAK eta Euskal Herria"
- ABAITUA ALLENDE-SALAZAR, Eulalia: "Gure aurreko andreak - Mujeres vascas de ayer"
- AMELANG, James S: "Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea"
- ASTELERRA, Judith: "Las mujeres podemos: otra visión política"
- AZPIAZU, José Antonio: "Mujeres vascas, sumisión y poder"
- BARDWICK, Judith M.: "Psicología de la mujer"
- CARO BAROJA, Julio: "Lamiak, sorginak eta jainkosak"
- CHATELET, Madame du: "Discurso sobre la felicidad"
- CIPLJAUSKAITE, Biruté: "La novela femenina contemporánea (1970 -1985)"
- DÉLAMARE, Catherine: "Las mujeres en tiempos de los conquistadores"
- DICKSON, Anne: "La mujer v sus derechos"
- EICHENBAUM, E.: "¿Qué quieren las mujeres?"
- EMAKUNDE: Revista/Aldizkaria
- GALLEGO, Juana: "Mujeres de papel"
- GARMENDIA LARRAÑAGA, Juan: "Jentilak, sorginak eta beste"
- GIL CALVO, Eduardo: "La mujer cuarteada"
- GLASS, Lillian: "El dice, ella dice"
- GREER, Germaine: "Sexo y destino"
- HARRIS, Marvin: "Muerte, sexo y fecundidad"
- HITE, Shere: "Mujeres y amor: nuevo informe Hite"
- MARTINEZ VEIGA, Ubaldo: "Mujer, trabajo y domicilio"
- MERNISSI, Fatima: "El poder olvidado"
- MURILLO, Soledad: "El mito de la vida privada"
- POTTECHER, Susana: "Las aventuras del cuerpo"
- RUANO RODRIGUEZ, Lucía: "Guía de los derechos de la mujer 1990"
- SAINT BRIS, Gonzague de: "Las musas rusas"